

ROTTERDAM FORUM

Een verkennend historisch onderzoek in het kader van het archeologisch onderzoek; twee molens en een ziekenhuis

E. Vink

BOORnotitie 17

ROTTERDAM FORUM

Een verkennend historisch onderzoek in het kader van het archeologisch onderzoek;
twee molens en een ziekenhuis

E. Vink

Tekeningen: G.F.H.M. Kempenaar

BOORnotitie 17
september 2012

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam
Ceintuurbaan 213B
3051 KC Rotterdam

Inhoudsopgave

Blz.

Inleiding	4
Het groene gebied aan de westzijde van Rotterdam	4
Algehele topografie in de zeventiende eeuw.....	6
Korenmolen De Witte Leeuw.....	10
De Witte Leeuw in de achttiende eeuw.....	20
Het molenterrein in de negentiende eeuw.....	21
Mogelijke restanten van De Witte Leeuw	24
Molen Het Fortuin.....	26
Specerijmolentje.....	31
Mogelijke restanten van Het Fortuin.....	35
Het ziekenhuis aan de Coolsingel.....	36
Mogelijke restanten van het Coolsingelziekenhuis.....	47
Conclusie.....	49

Inleiding

Naar aanleiding van de voorgenomen bouw van het Forum aan de Coolsingel, is in opdracht van BOOR archief- en literatuuronderzoek verricht naar de historische ontwikkelingen op het terrein dat de bouwlocatie zal vormen. De verzamelde gegevens geven een goede indruk van de bebouwing die hier aanwezig is geweest vanaf de zeventiende eeuw tot de Tweede Wereldoorlog.

Het groene gebied aan de westzijde van Rotterdam

Tot ver in de negentiende eeuw heeft buiten de vesten van Rotterdam een uitgestrekt, overwegend agrarisch, veengebied gelegen. Het was opgedeeld in vrij smalle percelen, die van elkaar waren gescheiden door middel van sloten. Aan de westzijde van de stad waren de eveneens lange percelen doorgaans verdeeld in kleinere eenheden. Hier was in de loop van de achttiende eeuw het 'lanengebied' ontstaan. De wat beter bij kas zittende burgers van Rotterdam bezaten er percelen grond, waar ze in de zeventiende, achttiende, en ook in de negentiende eeuw, hun buitenhuizen en koepels op lieten bouwen. 's Zomers ontvluchtten ze de benauwde stad binnen de vesten en vertoefden ze in de groene entourage van hun sier- en nutstuinen.

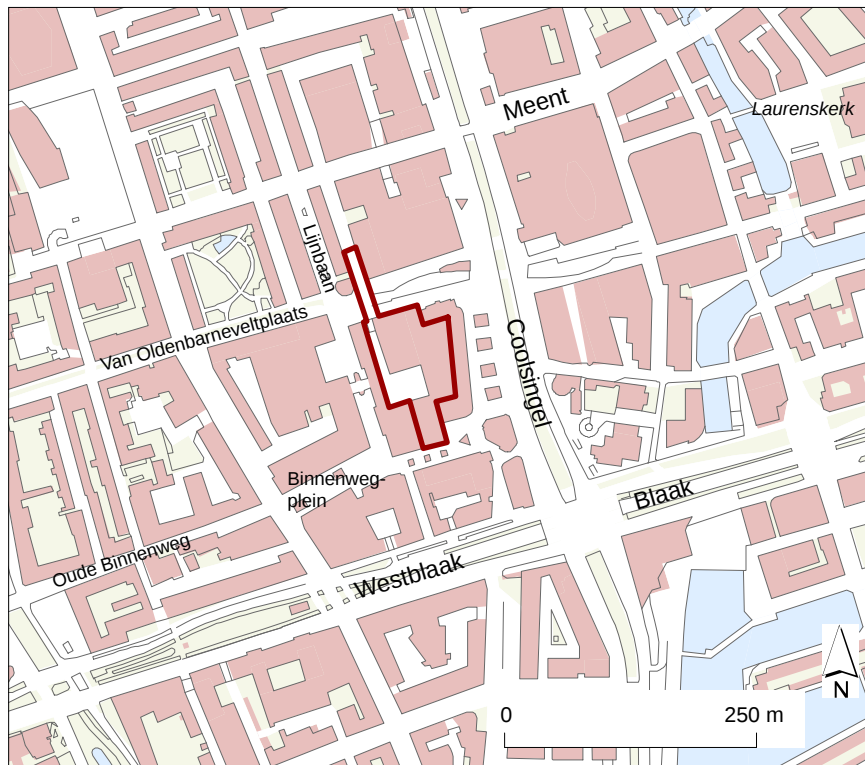
Smalle lanen, vaak niet meer dan brede paden voor voetgangers, gaven toegang tot de tuinen. Van Ravesteyn noemt deze lanen de 'lanen van vermaak'. Maar ook hier verschenen steeds meer permanent bewoonde huizen en andere bouwwerken. In de negentiende eeuw werd in toenemende mate geklaagd over de toestanden die in het lanengebied heersten. De sloten stonken, de grond was er drassig, men zat toch wel erg dicht op elkaar etc.¹

Het was niet alleen vermaak dat men aantrof buiten de vesten, er werd ook flink gewerkt. Uitbaters van bedrijven die vanouds veel ruimte nodig hadden, zoals blekerijen en lijnbanen, konden hier hun gang gaan. En uiteraard werden de gronden bebouwd door tuinders en boeren die hun producten in de nabije stad verkochten.²

Een belangrijke categorie bedrijfsgebouwen die buiten de stadsvesten werd neergezet bestond uit molens, die allerlei artikelen bewerkten. Zij hadden windvang nodig om te kunnen functioneren, een voorwaarde waaraan in de binnenstad moeilijk kon worden voldaan. Buiten de dichte bebouwing was daar meer gelegenheid voor. De verdichting van de bebouwing die ook hier plaatsvond, vormde echter op den duur een belemmering, die werd ondervangen door de molens te verhogen.

¹L.J.C. van Ravesteyn, *Rotterdam in de negentiende eeuw*, Rotterdam 1924, 15, 16.

²Zie L.J.C. van Ravesteyn, *Rotterdam tot het einde van de achttiende eeuw*, Rotterdam 1933, 128-133.

Ligging van de bouwput van het project Rotterdam Forum Coolsingel.

Algehele topografie in de zeventiende eeuw

Vanuit Rotterdam gaf de Coolse- of Binnenwegsepoort van Rotterdam sinds circa 1620 toegang tot de toen al bestaande Coolseweg of Binnenweg, gelegen in het ambacht Cool. Deze weg was één van de belangrijkste routes in de buurt en tevens de ontsluiting van het lanengebied dat zich hier aan de westzijde van de stad zou ontwikkelen.³

Onmiddellijk ten westen van de Coolvest bevonden zich sinds de eerste helft van de zeventiende eeuw uitgestrekte blekerijen, waar pas gewassen linnen te bleken werd gelegd en vervolgens gespoeld. Iets meer naar het westen had Jean Hennequin naast een blekerij een geavanceerde lijnbaan gebouwd, waar zomer en winter overdekt gewerkt kon worden.⁴

Ons gaat het uiteraard niet om het complete gebied ten westen van de stad, maar om de locatie van het terrein waar in de nabije toekomst het Forum zal verrijzen. Op afbeelding 3 is het bouwterrein ingetekend op de ondergrond van een historische plattegrond, namelijk de kaart die Temminck in 1839 tekende.

Een deel van dit terrein was open van opzet en bestond uit grote tuinen. Een ander deel was bebouwd met woonhuizen, een situatie die tot de Tweede Wereldoorlog bleef bestaan. In 1840 werd het perceleringspatroon rigoreus doorbroken, toen het Ziekenhuis aan de Coolsingel werd gebouwd, een begrip bij vorige generaties Rotterdammers. Tenslotte hebben op het terrein twee windmolens gefunctioneerd die op een aantal historische plattegronden worden aangegeven.

In de loop van de eeuwen heeft het gebied flinke veranderingen ondergaan, maar het raamwerk van de omliggende wegen en resten van watergangen is tot de oorlog in beginsel aanwezig geweest. Bepalende elementen in de omgeving van het terrein ofwel op het terrein zelf zijn:

de Binnenweg.

de singel buiten de Coolvest, later Coolsingel genoemd.

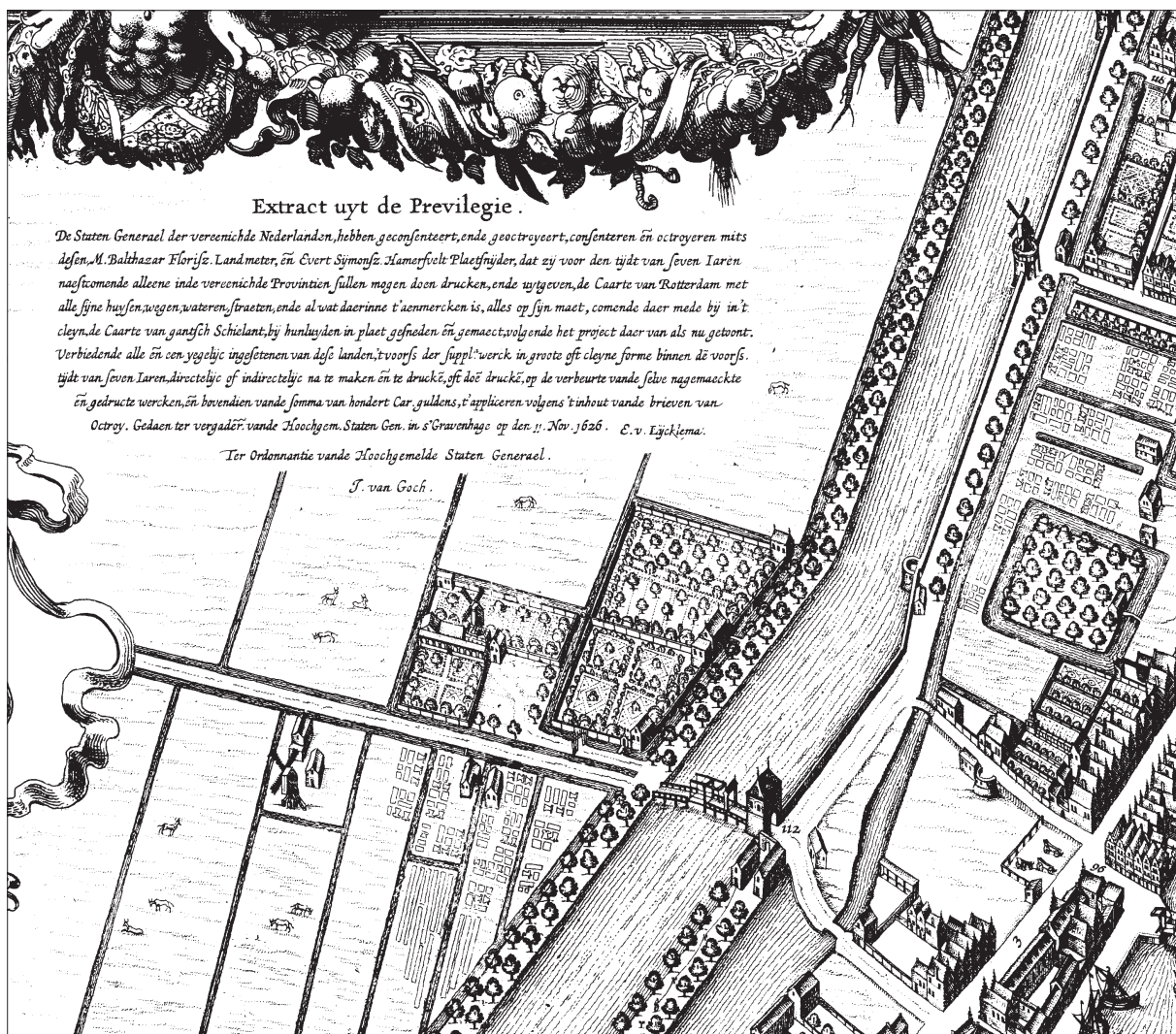
het Molenpad of Molenslop. Het vroegere molenpad strekte zich uit van de Coolvest naar de molen De Witte Leeuw. Het eerste gedeelte liep destijds parallel aan de Binnenweg en kon worden afgesloten met een hek.

Dit molenpad werd soms ook wel aangeduid als molenwerf, hoewel er aan de andere kant ook een duidelijk onderscheid werd gemaakt tussen werf en pad.

In het vervolg wordt met name ingegaan op de drie belangrijke bouwwerken die hebben gestaan binnen de grenzen van de bouwput ten behoeve van het Forum. Het is de vraag waar deze gebouwen precies hebben gestaan en wat hier eventueel van resteert in de ondergrond.

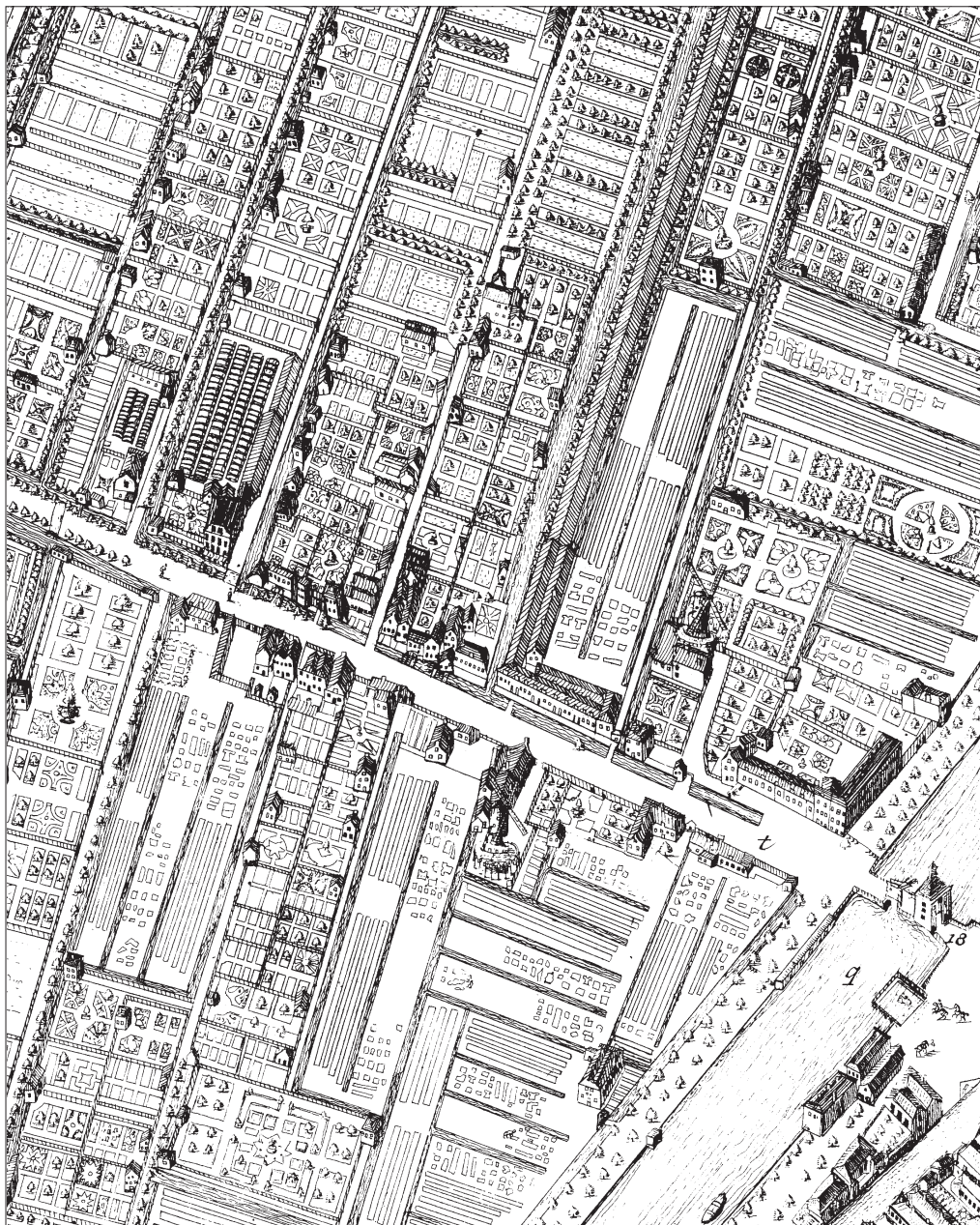
³ G. van Reyn, *Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam en beknopt overzicht* (2 dln.), Rotterdam 1832, deel 1, 148.

⁴ Ravesteyn (1933), 129.

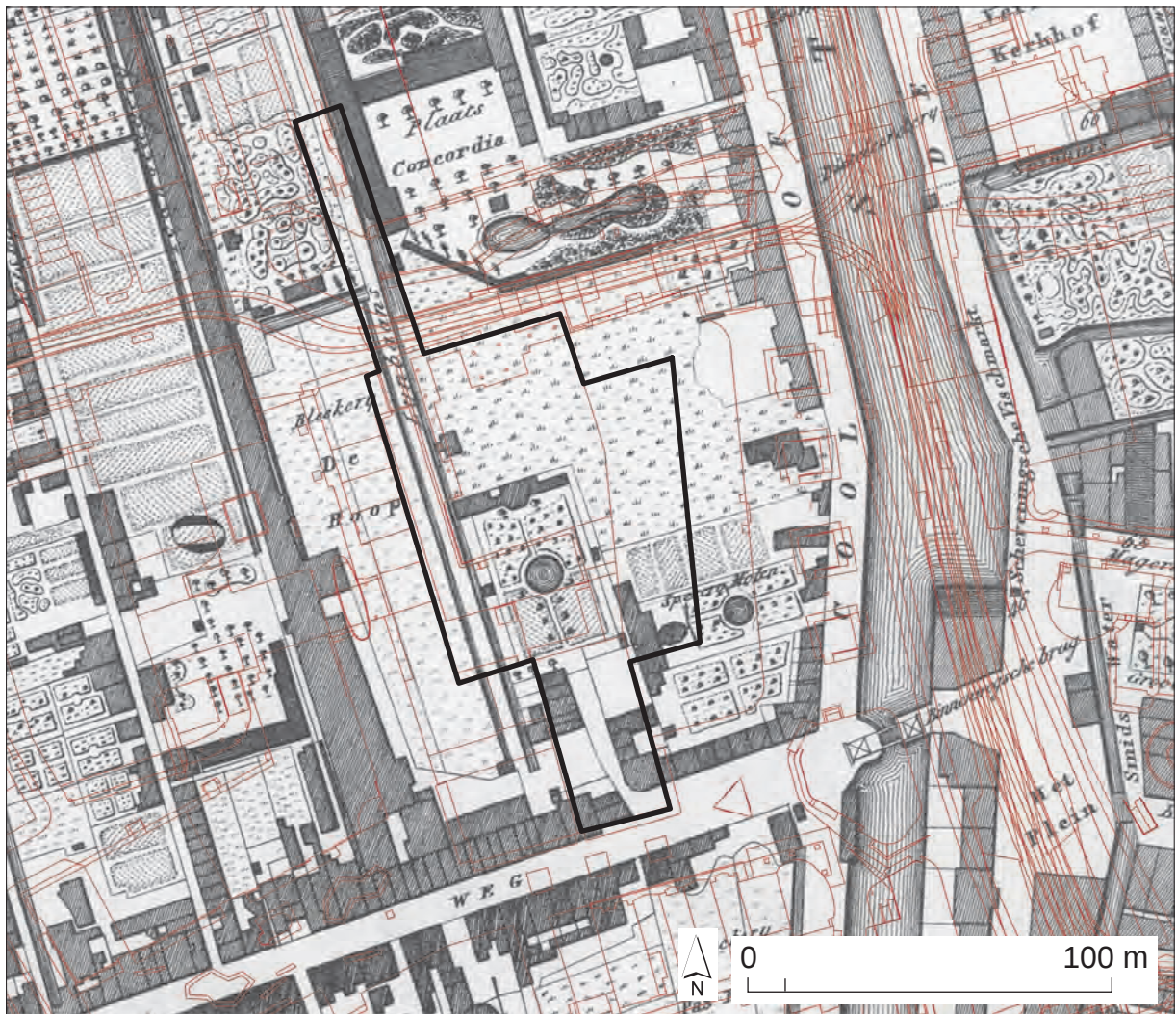

Afb. 1. Detail van de kaart van Van Berckenrode, 1626.

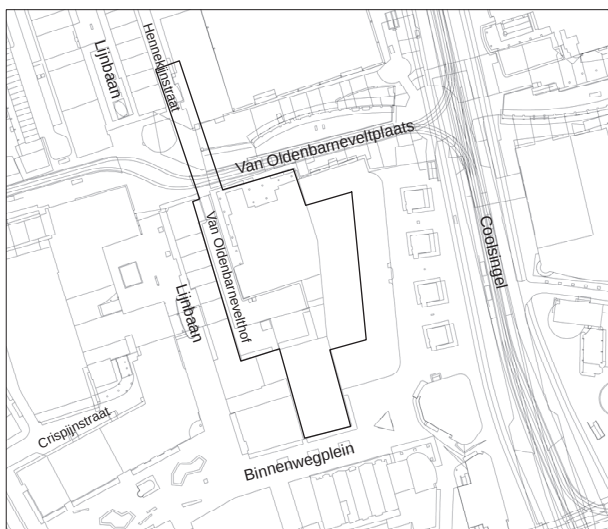
Aan de noord-en zuidzijde van de Binnenvaart zijn vooral weilanden te vinden, dicht tegen de vesten aan. De blekerij die later aan de noordkant van de Binnenvaart zou verschijnen, is nog niet aangelegd. Wel zijn boomgaarden en tuinen te zien met de bijbehorende (buiten)huizen. Ten zuiden van de Binnenvaart is een aantal blekerijen afgebeeld. Bebouwing staat ook bij de verschillende windmolens.

Afb. 2. Detail van de kaart van De Vou uit 1694, waarop het aantal blekerijen aanzienlijk blijkt te zijn toegenomen. Op het grote weiland ten westen van de molen zijn een blekerij en een grote lijnbaan gevestigd. Ook op het terrein aan de oostzijde van de molen ligt linnen te bleken.

Afb. 3a. Huidige situatie van het gebied ten westen van de Coolsingel, op de ondergrond van de plattegrond van Temminck uit 1839. Schaal 1:2000.

Afb. 3b. Huidige situatie van het gebied ten westen van de Coolsingel ter oriëntatie. Schaal 1:4000.

Korenmolen De Witte Leeuw

Een brouwersfamilie aan de westzijde van de stad

In de eerste helft van de zeventiende eeuw werden in het grotendeels onbebouwde gebied aan de westkant van Rotterdam stukken grond uitgegeven aan particulieren. Dit land viel niet onder de jurisdictie van de stad Rotterdam, maar onder dat van het ambacht Cool. Daar bezaten de kerk of andere instellingen grote percelen die van de hand werden gedaan. Op die manier kocht Dammas Jansz Pesser, brouwer in de Witte Leeuw, in 1626 voor 528 carolusguldens 144 roeden land in het ambacht van Cool, gelegen tussen land van de kerk aan de noordzijde en een stuk grond dat hij al bezat aan de zuidzijde. Aan de oostzijde strekte zich de boomgaard of erf van Dirck Jansz. Pesser en Jacob Jacobsz uit, aan de westzijde grond van het gasthuis van Rotterdam.

De buurman Dirck Jansz. Pesser, dit terzijde, treedt naar voren in een notarisakte in verband met een loden pomp door de kade van de Coolsingel heen, waarmee hij water uit de vest naar zijn tuin pompte. Zijn tuin grensde dus aan de Coolsingel. Het water had hij vermoedelijk nodig voor een bedrijfsmatige toepassing, vermoedelijk het spoelen van linnen. Het is bekend dat de familie Pesser aan deze kant van de Coolsingel een blekerij bezat.⁵

Het land van het gasthuis komt voor in een akte uit 1667. Jean Hennequin kocht toen van de gasthuismeesters land onmiddellijk achter de tuinen aan de Coolsingel, zich uitstrekkend van de Binnenweg tot de Kruiskade. Hier richtte hij deels zijn overdekte lijnbaan in, op het resterende deel zou een grote blekerij worden gesticht. Hij overleed echter voordat het zover kwam. In 1671 werden op het noordelijke deel door de weduwe Hennequin twaalf percelen uitgegeven. Iedere koper moest naar gelang de breedte van zijn perceel een gedeelte van de Lijnbaanslaan aanleggen op dezelfde hoogte en breedte als het geval was bij het bestaande gedeelte ten westen van de molen De Witte Leeuw en blekerij de Blauwe Haan aan de Coolsingel.⁶

Uit deze beide vermeldingen wordt duidelijk dat het land van Pesser naast dat van Hennequin gelegen heeft. Zowel het grondgebied van Pesser als dat van Hennequin grensde in het zuiden aan de Binnenweg. Op Hennequin's perceel werd een grote lijnbaan opgericht, op het perceel van Pesser de molen waarnaar in de akte van 1667 verwezen wordt.

Deze molen ten noorden van de Binnenweg stond vermoedelijk op het perceel dat buurman Dammas Jansz. Pesser daar in 1626 in eigendom had, zie de akte uit 1626, dus niet op de grond die hij in dat jaar van de kerk had gekocht. In de bewuste bron wordt de molen overigens niet genoemd.

De molen droeg dezelfde naam als Pesser's brouwerij en moet het graan hebben gemalen waarvan de bierbrouwerijen gebruik maakten. De familie Pesser was destijds in Rotterdam een toonaangevend brouwersgeslacht, dat meerdere brouwerijen bestierde.⁷

Erg schematisch weergegeven komt molen De Witte Leeuw voor op de kaarten van François Huys uit 1623 en van Blaeu uit 1649.

⁵ Gemeentearchief Rotterdam (GAR), Handschriftenverzameling, 6834, transcriptie van een schepenakte van 25 april 1626.

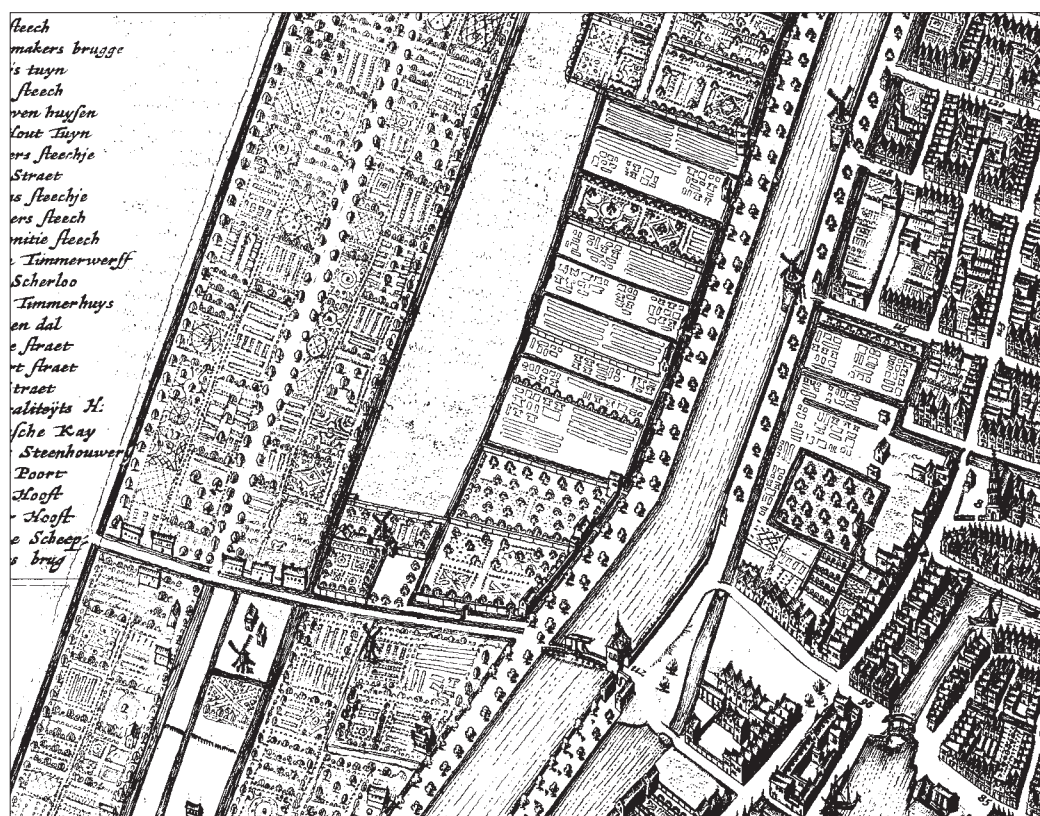
Dirck Janss Pesser was overigens brouwer in de Zwarte Leeuw, zie GAR, Oud Notarieel Archief (ONA), 143, nr. 308, p. 571, 25 september 1628 en nr. 286, p. 542, 29 mei 1628.

⁶ Ravesteyn (1933), 129.

⁷ Zie R. Bijlsma, *Rotterdams welvaren 1550-1650*, 's-Gravenhage 1918, 106.

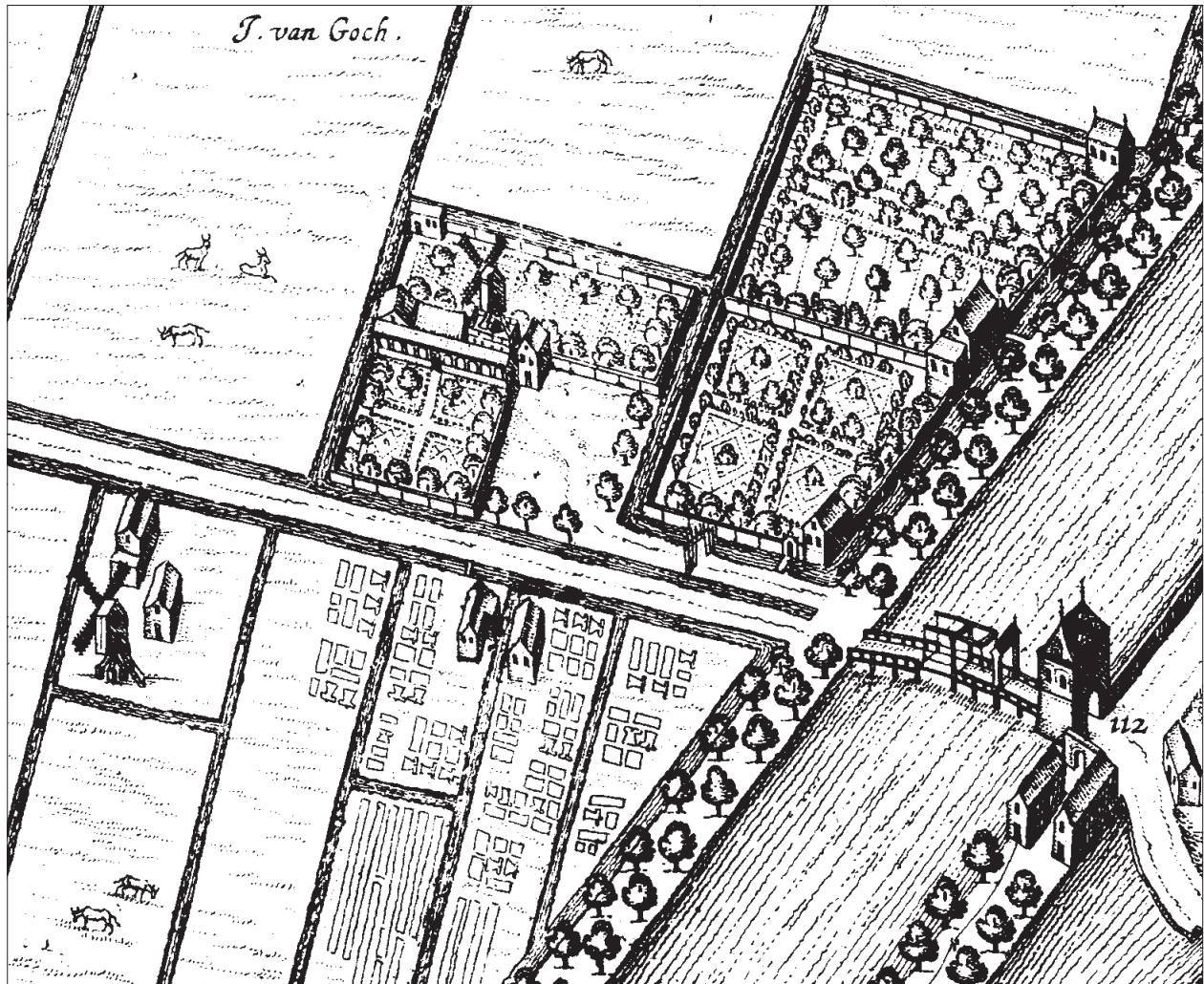

Afb. 4. Detail van de kaart van François Huys uit 1623.
Op een ommuurd gedeelte van een weiland staat een symbooltje van een (houten) windmolen, een zogenaamde standerdmolen, waar enkele gebouwen bij staan. Het weiland wordt door middel van een sloot gescheiden van de landerijen ten oosten en ten westen.

Afb. 5. Detail van de plattegrond van J. Blaeu, 1649.
Het gebied buiten de vest is verkaveld in tuinen, tuinderijen en blekerijen. Alleen de strook grond ten noorden van molen De Witte Leeuw is nog kaal. Dit moet de grond zijn die Pesser van de kerk had gekocht. Het belendende perceel aan de westkant is daarentegen rijk bedeed met tuinen.
De verhoudingen lijken niet goed te zijn, als we vergelijken met de overige 17^e eeuwse plattegronden. De tuinen langs de Coolsingel zijn te diep getekend. Opvallend is de haakse bocht in de sloot aan de oostzijde van het perceel van Pesser.

De meest betrouwbare weergave van de molen met omliggende gronden is te vinden op de plattegrond van Van Berckenrode uit 1626 (zie ook boven, afb. 1).

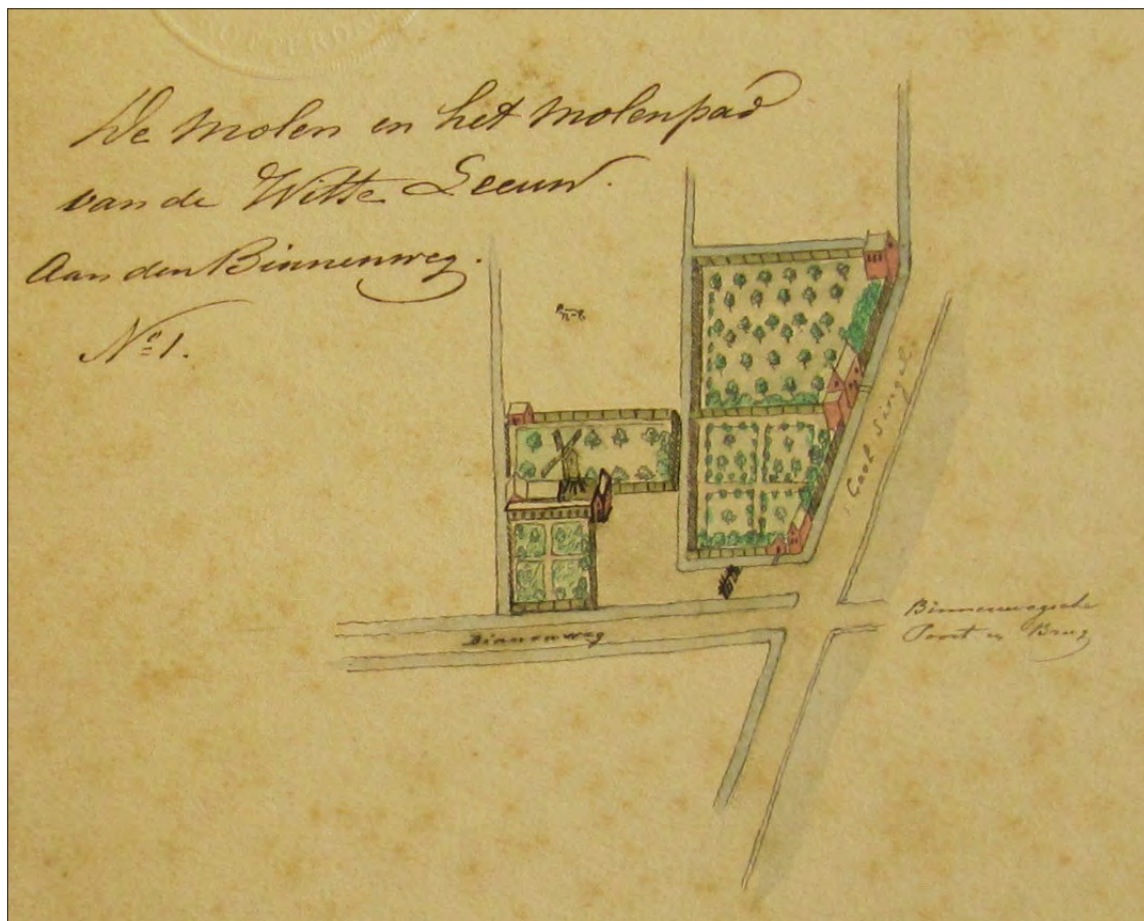
Afb. 6. Detail van de plattegrond van Balthasar Florisz van Berckenrode uit 1626

Op de hoek van de vest en de Binnenweg bevindt zich zowel ten noorden als ten zuiden van de Binnenweg een concentratie van tuinen, een blekerij en een tweetal molens. De percelen aan de zuidzijde van de Binnenweg zijn smaller dan die aan de noordzijde.

Aan de noordkant is een interessant complex zichtbaar, dat aan de hand van de bronnen geïdentificeerd kan worden als, van noord tot zuid:

- de ommuurde tuin van Dammas Jansz Pesser of zijn opvolger, met op de hoek een tuin- of zomerhuis. Die tijdelijk bewoonde huizen werden volgens Van Ravesteyn meestal gebouwd tegen de scheidingssloten van de percelen aan.
- ten zuiden daarvan de molen De Witte Leeuw, met het molenhuis en andere bedrijfsgebouwen.
- vervolgens ten zuiden van de molen weer een ommuurde tuin (met wat veel lijkt op een galerij of een muur met bogen),
- en daar ten oosten van een onbebouwd gedeelte waar een weg of pad overheen loopt.

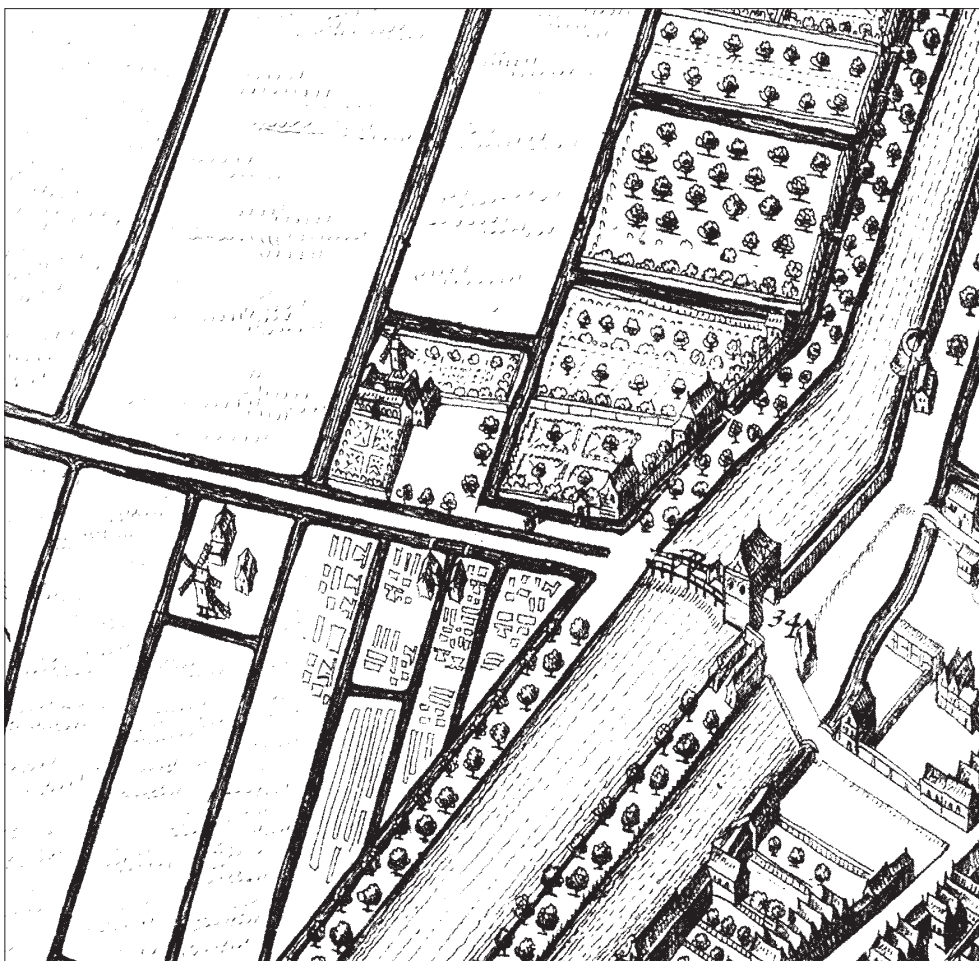
Dat was het Molenpad, komend vanaf de Coolvest en leidend naar de molen en de ten noorden daarvan gelegen tuin van Pesser. Trouwens, het hele Molenpad liep over grond van de familie Pesser, zie onder. Een -eveneens afgebeeld- hek halverwege het pad sloot het terrein van de molen en dat van Jan Dammasz Pesser af. Ook op de kaarten van Blaeu en Huys is deze toegang vanaf de vest getekend.

Afb. 7. Een tekening die in 1875 is gemaakt op basis van de kaart van Van Berckenrode, door een onbekende tekenaar ('NvdB'). Hier wordt de situatie nog even wat duidelijker op aangegeven. Aan de Coolsingel staan huizen, daarachter zijn de ommuurde of omheinde tuinen en boomgaarden gelegen, die door sloten zijn omgeven. Aan weerszijden van de Binnenweg liggen eveneens sloten.

Een met een hek afgesloten doorgang vanaf de vest geeft toegang tot een onbebouwd terrein dat men moet oversteken om de molen De Witte Leeuw te bereiken. De molen is een houten standerdmolen, waar drie gebouwen bij staan. Het perceel van de molen lijkt te zijn afgescheiden van de achtergelegen tuin met tuinhuis.

(GAR, Handschriftenverzameling, 6834, foto auteur)

Afb. 8. Uitsnede van de kaart van Janssonius uit 1657, met de door sloten omringde tuinen aan de noordzijde van de Binnenweg en het molencomplex. De molen steekt een stuk boven de omliggende bebouwing uit. Het aangrenzende langgerekte perceel in het westen, waar Hennequin zijn lijnbaan zou oprichten, is nog weiland.

Een koren wind- en rosmolen

De vroegste akte waarin molen De Witte Leeuw uitgebreid aan de orde komt, is een notarisakte van 8 september 1659. De erfgenamen van Petrus Cupus en Meijsje Jansje Pessers, beiden zaliger, verkochten toen aan Arien Gerritse en Joost Cornelisse, molenaars: *een koren wind- en rosmolen* (een rosmolen is een door paarden aangedreven molen) naast het huis waarin Arien Gerritse op dat moment woonde, met het erf waarop deze molen en woonhuis stonden en zoals dat was afgescheiden en betimmerd. Verder werden verkocht de gerechte helft van het erf gelegen tussen de voorzegde molen en de tuin van de heer Dammis Pesser,

een paard genaamd ‘de bles’,

en alle gereedschappen die bij de molen hoorden, met uitzondering van de zakken, en verder alles wat aan de molen en op het erf aard- en nagelvast was.

Het geheel stond buiten de Coolswegpoort en belendde ten oosten aan het Molenpad, ten zuiden aan de tuin van de verkopers (de erfgenamen van Petrus Cupus en Meijsje Jansje Pessers dus),

ten westen de sloot tussen de weide en de molen,

ten noorden de andere helft van het genoemde erfje van Dammis Jansz. Pesser.

De kopers moesten zich aan de volgende condities houden:

de zuidmuur van het woonhuis van de molenaar tussen de verkopers en de kopers of hun respectieve opvolgers in, was gezamenlijk en moest even hoog en lang blijven als de muur die hier in 1659 stond. De kopers moesten het raam (‘ligt’) dat in deze muur was aangebracht, gedogen, maar de verkopers moesten voor deze opening, corresponderende op hun tuin, een kistje maken, zodat men niet in de tuin kon kijken. Bedoeld werd hier een houten kastje of afdekking.

De verkopers bleven eigenaar van het Molenpad, strekkende van de stads singel tot aan de tuin van Dammis Jansse Pesser, alsmede van de voorpoort die de tuin en molen afsloot en ook de grond waar de voorpoort op stond.

De kopers hadden alleen de vrijheid om over het genoemde pad met de molenwagen en paarden uit en in te rijden vanaf de molen naar de stads singel, mits zij het pad en de poort (die toegang gaf tot het pad) altijd zouden repareren en onderhouden, zonder veranderingen aan te brengen, tenzij met schriftelijke toestemming van de verkopers of hun opvolgers.

De verkopers van hun kant moesten altijd gedogen het oversteken van de ‘drop’ (= drup van hemelwater) van de einden van de molenwieken, die vrij zouden mogen omgaan, en een aantal andere vrijdommen, condities en gerechtigheden die hoorden bij het erf, huis en molen, zoals van licht en van lozing van ‘dropwater’ en dergelijke.

De verkoopprijs bedroeg 4000 carolusguldens, een zeer aanzienlijk bedrag voor die tijd.⁸

De notarisakte werd gevolgd door een schepenakte van 4 juni 1660, waaruit blijkt dat de zaken juridisch gezien iets anders waren komen te liggen.

Nu was het Tielman Cupus, kapitein van de burgerij van Rotterdam, die mede namens de andere erfgenamen van Jan Dammasz Pesser zaliger, de molen aan slechts één persoon had overgedragen, namelijk Ary Gerrits (= Arien Gerritse). Joost Cornelisse wordt niet genoemd. Deze Jan Dammasz was kennelijk de vader van Dammas Jansz Pesser, die op zijn beurt de broer was van Meynsgen (= Meijsje) Pessers, moeder van Tielman Cupus of Cupius. Tielman Cupius heette trouwens in 1648 Thielman Cupus, brouwer in ‘de Witte Leeu’.⁹

⁸ GAR Handschriftenverzameling, 5486, transcriptie.

⁹ Zie GAR, ONA, 96, nr. 101, 164, 13 juni 1646, en ONA, 403, nr. 220, 528, 6 februari 1648.

Tielman Cupus, kapitein van de burgerij van deze stad, verkocht voor hemzelf en namens de andere erfgenamen van Jan Dammasz Pesser zaliger, aan Ary Gerrits gift en eigendom van de molen genaamd De Witte Leeuw, met de molenwerf en het woonhuis en erf daaraan staande, 'voor soo veel dezelve werf jegenwoordigh met de voorscr. mole en het woonhuijs betimmerd staat', mits de verkopers in eigendom het molenpad behielden, strekkende van de stads singel tot aan de eerste ingang van de tuin van Dammas Jansz. Pesser, alsmede de zuidzijde muur van het voorschreven woonhuisje. De verkopers zouden daarbij de lichten die in de zuidmuur stonden moeten gedogen, met een 'kasse' die daarvoor was geplaatst. Verder worden dezelfde condities met betrekking tot het molenpad, het draaien van de molen en de drop vermeld als in de iets oudere notarisakte.

Aan de koper zouden toebehoren alle gereedschappen die bij de molen hoorden, zoals het paard en wagen, de rosmolen, de molenstenen en de zeilen.

Als locatie van de molen en het bijbehorende woonhuisje wordt in de schepenakte gegeven: buiten de Coolsepoort in de heerlijkheid van Cool, tussen aan de oostzijde het Molenpad en ten westen het land van de verkopers, ten zuiden de tuin van de verkopers, ten noorden zeker erf liggende tussen de tuin van Dammas Jansz. Pesser voornoemd en de voorzegde molen. Daar kregen de kopers de helft van in eigendom.¹⁰

De tuin ten zuiden van de molen

Het perceel ten zuiden van dat van de molen, dat wil zeggen tussen De Witte Leeuw en de Binnenweg in, was via vererving terechtgekomen bij Petrus Cupus, echtgenoot van de boven genoemde Meijsje Jansje Pessers. Via een aantal familieleden Cupus/Cupius kwam het grotendeels uit tuin bestaande terrein in handen van Maria Cornelia Blommendael, echtgenote van Jacob de Zanger. In 1689 had zij een tuin, tuinhuis en erf gekocht, met de 'bepotinge' en opstallen, gelegen juist buiten de Coolwegsepoort en strekkende voor van de Coolseweg tot aan 'de huizing en molenwerf van Ary Gerrits'.

De erfgenamen van Pesser en hun opvolgers hadden weliswaar de molen De Witte Leeuw met toebehoren verkocht, zij behielden de eigendomsrechten van het Molenpad.¹¹

Uit het feit dat in 1652 afspraken werden vastgelegd met betrekking tot het gedogen van raamopeningen, het gaan van de molen en het water dat van de molenwieken afdroop, kan worden afgeleid dat De Witte Leeuw meer aan de zuidzijde van het perceel van de molen gestaan moet hebben. Anders is niet te verklaren waarom men deze zaken aan de orde stelde. De eigenaren van de tuin ten zuiden van de molen zullen zowel tegen het woonhuisje bij de molen als tegen de molen zelf hebben aangekeken, een beeld dat overeenkomt met de situatie op de kaarten van Berckenrode en Janssonius.

De tuin ten noorden, grenzend aan de molen

Via het Molenpad betrad men ook, zoals hierboven al is vermeld, het ten noorden van de molen gelegen terrein van de Pessers. Dat maakte deel uit van de 144 roeden land in het ambacht van Cool die de kerk van Rotterdam in 1626 aan Dammas Jansz Pesser had verkocht. In 1678 was dit terrein namens de kinderen en erfgenamen van wijlen mr. Johan Pesser, raad

¹⁰ GAR, Collectie Handschriften, 5486, transcriptie van een akte uit de gifteboeken van schepenen van het ambacht Cool, reg. nr. 2, 4 juni 1660. Is vergeleken met de originele tekst in het betreffende register.

¹¹ GAR, Handschriftenverzameling, 6834, Memorie betreffende het pand van J.C. van de Roer, aan de Binnenweg, door Unger, opgemaakt naar aanleiding van de vraag van wie het Molenpad was.

en lid van de vroedschap, tevens oud burgemeester van de stad, verkocht aan Arnoldus Vroombroeck, koopman. Het ging om een tuin, tuinhuis en erf met alle ‘bepotinge ende beplantinge daer inne staende’. De tuin belendde in het noorden aan de tuin van de heer Adriaen Soury, raad en lid van de vroedschap, en in het zuiden aan de tuin van Godefridus Sopingius aan de ene zijde en de loods van Ary Gerritsz, korenmolenaar, aan de andere zijde. Aan de oostzijde grensden aan deze tuin: de blekerij van de kinderen van mr. Johan Pesser en de tuin van mr. Gerrit Visch Willemsz, oud schepen. Aan de westkant lag het land van de erfgenamen van Johan Hennekijn zaliger (d.w.z. de blekerij en lijnbaan van Jean Hennequin). Vroombroeck kreeg het recht van eigendom van overpad dat Pesser had gehad aan en over het molenpad van korenmolen De Witte Leeuw van Ary Gerrits, strekkende vanaf de stads singel tot aan de eerste ingang van zijn tuin.

In de akte staat nog een en ander over de sloot aan de oostzijde van de tuin van Vroombroeck. Deze hoorde in zijn geheel bij de blekerij van Pesser en mocht niet worden gedempt. De rooiing van de bewuste tuin liep langs deze sloot, vanaf de hoek of buitenkant van de stenen voet van het tuinhuisje van Godefridus Sopingius recht uit naar het noorden gemeten, ter lengte van deze tuin en even diep uit de ‘plating’ van de tuin.¹²

Ten teken dat de fysieke contacten met het familiebezit Pesser verbroken waren, moest Vroombroeck de dam in de sloot aan de oostzijde van zijn tuin weghalen en het prieeltje dat over deze sloot uitstak intrekken voor zover het buiten de vastgestelde rooiing uitstak.

De tuin met toebehoren werd in 1690 verkocht aan Joris van Liesvelt. Het perceel lag er nog hetzelfde bij als in 1678, alleen worden nu als burens aan de zuidzijde genoemd: de tuin voorheen van Godefridus Sopingius en van Jan Jansz Ackersdijck aan de ene zijde en de loods van Ary Gerritsz. zaliger aan de andere zijde.¹³

De grondbezittingen ten oosten van de molen

Het perceel onmiddellijk ten oosten van het Molenpad moet aanvankelijk van de familie Pesser geweest zijn. Op grond van de belendingen in de bovengenoemde akten is het stuk grond aan de oostzijde van het Molenpad aan het einde van de zeventiende eeuw een tuin geweest, die toebehoorde aan Godefridus Sopingius en Jan Jansz. Ackersdijck. Volgens het protocol van Cool ging het om hetzelfde perceel als dat ten zuiden van de molen, waar de namen Cupus/Cupius en Blommendael bij hoorden. Dan spreken we over de periode aan het begin van de achttiende eeuw, toen de aanblik van het terrein al sterk was veranderd.

Aan de oostzijde van de tuinen van Blommendael en Cupius lag, zoals we zagen, een groot aantal tuinen en blekerijen op de hoek van de Binnenweg en de Coolsingel. Veel tuinen werden in de loop van de zeventiende eeuw onderverdeeld in kleinere eenheden. Zo ook de tuin die ongeveer op gelijke hoogte als het perceel van De Witte Leeuw gelegen moet hebben, tegen de singel aan. Op de kaarten van Van Berckenrode, Huys en Blaeu wordt hier een grote tuin afgebeeld, die door middel van een sloot rondom was gescheiden van het perceel waar de molen op stond.

De jongere plattegrond van De Vou (1694) geeft een ander beeld. Op de plaats van een gedempt stuk sloot aan de zuidzijde van de tuin worden een tuinmuur en een aantal gebouwen getekend. Langs de Binnenweg en het aansluitende gedeelte van de Coolsingel staat een rij

¹² GAR, ONA, 337, nr. 308, 644, 1 oktober 1649; Godefridus Sopingius was apotheker.

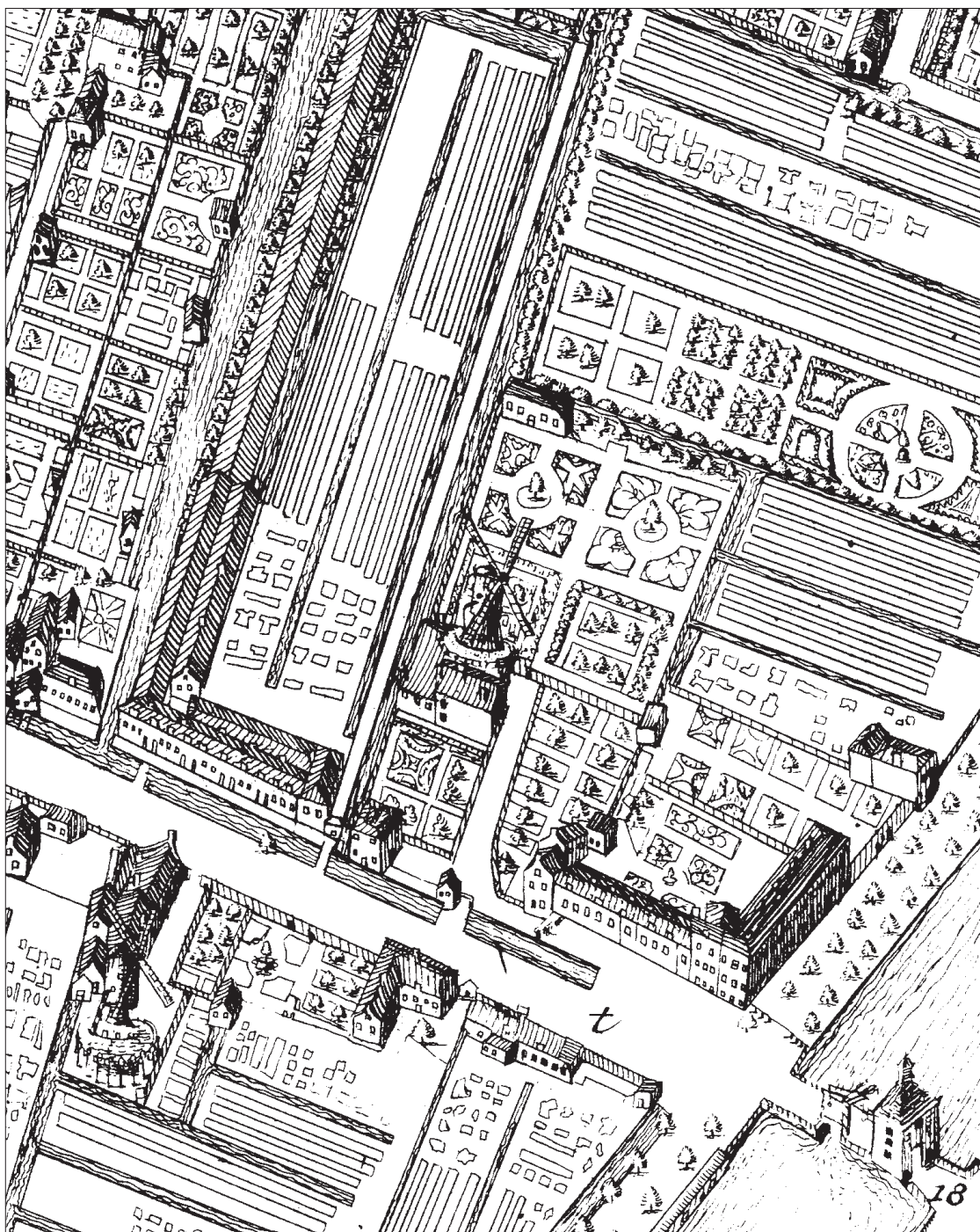
¹³ GAR, Handschriftenverzameling, 6834, Extracten uit de gifteboeken van schepenen van Rotterdam, reg. nr. (niet ingevuld) Oud Protocol nr. 270, Nieuw Protocol nr. 414, 30 november 1678, en reg. nr. 4 Oud Protocol nr. 270, Nieuw Protocol nr. 414, 24 april 1690.

huizen. De rooilijn van deze rij ligt terug ten opzichte van de huizen die ten zuiden van de lijnbaan waren verrezen.

Dit deel van Rotterdam is in de tweede helft van de zeventiende eeuw dus behoorlijk verstedelijkt. Molens moesten hoog zijn om wind te kunnen vangen. Op grond van de kaart van De Vou moet de Witte Leeuw aan het einde van de zeventiende eeuw een grotendeels stenen baliemolen zijn geweest, die ver boven de naburige gebouwen uitstak.

Op het terrein achter de huizen aan de Binnenweg had onder andere mr. Gerrit Visch, oud-schepen, de helft van een huis en tuin, in 1690 nog achter een scheidingssloot gelegen. Zijn bezit heeft in het Protocol van Cool het nummer 269 b gekregen, een nummer waar we hieronder op terug zullen komen.¹⁴

¹⁴ GAR, Handschriftenverzameling, 6834, Extract uit de gifteboeken van schepenen van Rotterdam, reg. nr. 4, Oud Protocol nr. 270, Nieuw Protocol nr. 414, 24 april 1690.

Afb. 9. Detail van de kaart van De Vou uit 1694.

Molen De Witte Leeuw is hier afgebeeld als een hoge stenen baliemolen. Ten westen van de molen bevinden zich de Lijnbaanslaan, een blekerij en een overdekte lijnbaan. Aan de zuidzijde van de molen is inmiddels een substantiële bebouwing aanwezig die ten dele bestaan moet hebben uit loodsen.

Ten oosten van de molen is de sloot die volgens de oudere plattegronden even vóór de Binnenweg ophield, gedeeltelijk gedempt. In de buurt van het toegangshek naar de molen en het aangrenzende terrein is een gesloten rij huizen verschenen, die georiënteerd is op de Binnenweg. Hetzelfde geldt voor het ten noorden daarvan gelegen gedeelte langs de Coolsingel, met huizen georiënteerd op de singel.

De sloten langs de Binnenweg vlak voor de Binnenwegsepoort zijn gedempt, zodat hier een plein kon ontstaan.

De Witte Leeuw in de achttiende eeuw

In 1708 verkocht de zoon van Ary Gerits, die voluit Van Gilsen blijkt te heten, namens zijn vader de korenmolen genaamd De Witte Leeuw, met de 'huysinge, schuur en erve', met alle gereedschappen, de wagen, het paard en alle toebehoren. Als burens van de molen worden in deze akte genoemd:

Joris van Liesvelt aan de noordzijde en Jacob de Sanger aan de zuidzijde.

Ten westen grensde de molen aan de laan van de heer Dirck van der Hoeve. Met deze laan werd de Lijnbaanslaan bedoeld, die naast de lijnbaan voorheen van Jean Hennequin lag. Van der Hoeven was door huwelijk verwant met Hennequin en baatte de bleek van de lijnbaan uit.¹⁵

Aan de oostzijde van de molen was het Molenpad gelegen.

De kopers van de molen met toebehoren waren Gerrit Jansz Boon en Marytje van Gilsen, de laatste kennelijk een naaste verwant van Ary Gerits van Gilsen.¹⁶

Het eigendom van de molen met toebehoren wordt in 1712 gesplitst. De helften van de molen en van het huis, loodsen en schuren die vanouds bij de molen hoorden, werden binnen relatief korte tijd een paar maal verkocht.

Tussen 1715 en 1722 deed zich een belangrijke ontwikkeling voor. Wordt in een verkoopakte uit 1715 nog steeds gesproken van een korenmolen en toebehoren, de daaropvolgende akte uit 1722, vermeldt slechts een stukje land oftewel 'de werff daar voor desen op heeft gestaan den koorn wintmolen, genaamt De Witte Leeuw, lang circa vier en veertig, en breet agt en dertigh voeten', liggende aan de Binnenweg in het ambacht van Cool. Deze maten staan omgerekend voor 13.73 m bij 11.85 m. 'Werff' wordt hier gebruikt in de beperkte betekenis van het woord, namelijk de ondergrond van de voormalige molen.

De Witte Leeuw is tussen 1715 en 1722 afgebroken. Dat kan worden afgeleid uit een vermelding in het Pondboek van 1731, waarin over het perceel vermeld wordt: 'Hierop heeft een coremole gestaan die geslegt is'. Om die reden kon de grond niet getaxeerd worden en werd geen verponding berekend.¹⁷

Van de molen wordt wel gezegd dat deze samen met zes andere molens aan het einde van de zeventiende eeuw op bevel van het molenaarsgilde werd afgebroken. Op deze drastische wijze wilde men de moordende concurrentie terugdringen die de Rotterdamse molenaars elkaar aandeden. Gezien het feit dat de molen in de eerste decennia van de achttiende eeuw blijkbaar nog functioneerde, kunnen hier vraagtekens bij geplaatst worden.¹⁸

De koopster van de molenwerf in 1722 was Maria Berks, weduwe van Joris van Liesvelt. Zij bezat tevens het zuidelijke deel van het molenterrein, dat in 1712 afzonderlijk was verkocht, maar tien jaar later weer bij haar terecht kwam. Zij op haar beurt verkocht het aan Joost Kemmers. Tussen Maria Berks en Joost Kemmers, nu de buurman aan de zuidzijde van de werf, moest een scheidsmuur of heining worden opgericht over de volle breedte van het erf, van het Molenpad tot aan de bleek van Hennequin. In deze tussenmuur aan de noordzijde van

¹⁵ Zie GAR, Archief van het ambacht en de gemeente Cool, 114, Protocolboek 1660-1725: de bleek van de lijnbaan was van de heer Dirck vander Hoeven, getrouwd met Marije Hennekijn.

¹⁶ GAR, Handschriftenverzameling, 5486, Extract uit de gifteboeken van schepenen van het ambacht van Cool reg. nr. 5, 17 maart 1708.

¹⁷ Kopie aanwezig in de studiezaal van het GAR: Kohier van Verponding uit 1731, origineel in het NA, Financie van Holland, 507, transcriptie, typoscript, 33.

¹⁸ Zie red. K. Rotteveel, H. van Krimpen, B. Koster en A. Voet, *Groot Rotterdams Molenboek, windmolens in Rotterdam door de eeuwen heen, deel 1 Centrum en Overschie*, Capelle a/d IJssel 2012, 25.

zijn huis mocht Kemmers alleen op de begane grond of de eerste verdieping enige lichten ‘off gesigten’ timmeren. De muur was dus kennelijk een huismuur.¹⁹

Deze bepalingen doen sterk denken aan afspraken die in 1659 werden gemaakt over raamopeningen in de muur tussen de toen nog bestaande korenmolen De Witte Leeuw en de grote tuin aan de zuidzijde die eigendom bleef van de erfgenamen van Petrus Cupus en Meijsje Jansje Pessers. zie boven. Destijds ging het om een muur die verder naar het zuiden gelegen was.

Jacoba van Liesvelt, dochter van wijlen Joris van Liesvelt en Maria Berks, vroeg in 1733 toestemming aan het stadsbestuur om op haar ‘ledig erf’ aan de Binnenweg, waarop voordien de koren windmolen genaamd De Witte Leeuw had gestaan, twee huisjes van één verdieping hoog te mogen oprichten volgens een bijgevoegde tekening. Zij kreeg daarvoor toestemming, op voorwaarde dat in de huisjes geen nering gevestigd zou worden.²⁰

In 1752 blijkt Jacoba van Liesvelt eigenaresse te zijn geweest van drie naast elkaar staande huizen en erven. Vermoedelijk bestonden deze uit een gebouw dat naast de molen had gestaan en de twee op de molenwerf gebouwde huisjes uit 1733. Ze werden verkocht aan Johannes Driebeek, koopman binnen Rotterdam, die, evenals zijn voorgangers, het recht van overpad had over de laan of Molenpad aan de oostzijde van de panden. Deze panden kregen later de kadastrale aanduidingen B 636 t/m 638.²¹

De twee panden ten zuiden van de molenwerf bleven in andere handen (later B 639 en B 640, zie de kadastrale minuut).

Het molenterrein in de negentiende eeuw

Bijna een eeuw lang bleef de situatie ongewijzigd, totdat in 1834 Matthijs van Druenen, zijdeverver, van een aantal familieleden Kröller twee huizen en erven naast elkaar kocht, voorzien van de wijknummers wijk I nr. 55 en 56. Het derde huis bleef van de verkopers. De beide panden hadden de kadastrale nummers sectie B nr. 637 en 638, de verkopers behielden nr. B 636. Van Druenen vestigde hier een ververij van zijden en andere stoffen. In 1840 beklagde Van Druenen zich bij het gemeentebestuur over het feit dat zijn woning bij regenachtig weer alleen door het water was te bereiken, zodat hij in zijn broodwinning sterk benadeeld werd. De oorzaak was dat de eigenaar van het ten noorden van de molen gelegen perceel, die pretendeerde ook eigenaar te zijn van het Molenpad, het pad of Slop niet onderhield. Van Druenen verzocht de stadsbestuurders om deze Halberstadt hierover te benaderen.²²

¹⁹ GAR, Handschriftenverzameling, 5486, Extract uit de gifteboeken van schepenen van het ambacht van Cool, reg. nr. 5, Oud Protocol 271B, Nieuw Protocol 416, 5 december 1722.

²⁰ GAR, Handschriftenverzameling, 5486, Extract uit de gifteboeken van schepenen van het ambacht van Cool, reg. nr. 5, Oud Protocol 271B, Nieuw Protocol 416, 21 en 22 oktober 1733.

²¹ GAR, Handschriftenverzameling, 5486, Extract uit de gifteboeken van schepenen van het ambacht van Cool, reg. nr. 5, Oud Protocol 271B, Nieuw Protocol 416, 17 juni 1752.

²² GAR, Oud Archief Stad Rotterdam, Requestboeken en bouwvergunningen, 5015, 1840/1841, fol. 233. Zie ook NA, Digilegger, RTD 99, sectie B, uitgaande van register 71.

Afb. 11. Deel van de kadastrale minuut uit circa 1832, met daarop sectie B 636, 637 en 638, de locatie van korenmolen De Witte Leeuw. De panden B 639 en 640 hebben eveneens bij het molen-terrein gehoord, maar werden daarvan afgesplitst aan het begin van de 18^e eeuw. Achter het terrein van de voormalige molen strekt zich een enorme tuin uit. Vóór de molen, aan de noordzijde van de Binnenweg, staat een aantal panden dat in de bronnen veelal gesitueerd wordt als gelegen 'op de Molenwerf'. In dit geval is de term 'werf' in een ruime betekenis gebruikt. Eveneens voor de molen ligt een tuin (B 641), die van Jacob de Zanger was geweest. Deze tuin werd in de 19^e eeuw volgebouwd (NA, 4.KADOR-R, 1141).

In 1856 werd de ververij van Van Druenen geveild. De koper was de barbier Macharias Vuijlsteke, die hier de bewerking van zijden en andere stoffen voortzette. Vuijlsteke was ook eigenaar van het grote pand B 644 aan de Binnenweg en de tuin B 641 (zie de minuutkaart). Aan het einde van de negentiende eeuw bezat Jacobus Jurrewitz, apotheker, hier nog steeds een ververij, waar drie huizen bij hoorden.²³

Interessant is een beschrijving van de ververij van Vuijlsteke uit 1865, waaruit blijkt dat het pand waarin de ververij was gevestigd, en dat bestond uit de kadastrale nummers B 2660 t/m 2663 (dat zijn nieuwe kadastrale nummers), bekend stond als 'Het Gouden Anker'. Het bedrijf was voorzien van twee koperen ketels, een pers, een drogerij en 'klandermolens'. Verder bestond het bezit van Vuijlsteke uit een beneden- en bovenwoning, een open plaats en erf, gelegen 'op de Molenwerf'.²⁴

Een kalandermolen is een inrichting bestaande uit grote ronddraaiende rollen waar stoffen tussen geplet werden om ze een fraaie glans te geven, een soort reuzen-mangel dus. Vaak werd dit type molens door paarden aangedreven. Het is niet waarschijnlijk dat deze molen gebruik maakte van restanten van de vroegere windmolen De Witte Leeuw. Bij de windmolen was vanouds een rosmolen aanwezig die in perioden van windstilte maalde. Wellicht is deze paardenmolen blijven staan en vervolgens geschikt gemaakt voor de bewerking van stoffen.

Mogelijke restanten van De Witte Leeuw

De korenmolen De Witte Leeuw bestond al rond 1620 en is lange tijd een voornamelijk houten standerdmolen geweest. Aan het begin van de achttiende eeuw echter was De Witte Leeuw een hoge molen die grotendeels van baksteen was opgetrokken. Bij de molen stonden het molenhuis en loodsen of schuren. De onderbouw van de molen zal, zoals gebruikelijk, benut zijn als opslagruimte of als locatie van de rosmolen. Deze kan echter ook in een van de andere bijgebouwen zijn ondergebracht.

Op de minuutkaart kan De Witte Leeuw gelocaliseerd worden ter hoogte van de percelen B 636 t/m 638. De molen heeft daarbij meer aan de kant van B 638 gestaan dan aan die van B 636. De 'werf' waar de molen eens op stond was een kleine 14 bij 12 meter groot (zie boven).

Nu aan de hand van de historische gegevens en de kadastrale minuut de locatie van de voormalige molen dermate nauwkeurig aangegeven kan worden, rijst de vraag: zouden ter plaatse vandaag de dag nog restanten van de molen in de ondergrond aanwezig kunnen zijn? Om deze vraag te beantwoorden, moeten we de constructie van de molen in ogenschouw nemen.

De Witte Leeuw was aanvankelijk een houten standerdmolen, die in de loop van de zeventiende eeuw is vervangen door een achtkantig, grotendeels stenen exemplaar, zo blijkt uit de plattegronden. Zowel de houten als de stenen molen torende hoog boven de omgeving uit in verband met de windvang. De omvang van de molen was gebruikelijk voor een korenmolen uit de zeventiende en achttiende eeuw.

De ondergrond van Rotterdam en omgeving bestaat uit een dik veenpakket, wat betekent dat een zware constructie als een molen altijd onderheid moet zijn. Voor een molen ter grootte van De Witte Leeuw moet daarbij toch al snel worden uitgegaan van een fundering die bestaat uit zo'n 100 tot 120 sparren met een lengte van 12 tot 16 meter. Afgaande op de ervaringen die in de negentiende eeuw werden opgedaan tijdens de bouw van het Coolsingelziekenhuis

²³ NA, Digilegger, RTD 99, sectie B, uitgaande van register 71.

²⁴ GAR, Handschriftenverzameling, 5486, Notarisakte van 5 augustus 1856.

(zie onder), zal het eerder om het laatstgenoemde formaat zijn gegaan. Heipalen van molens staan altijd in groepjes van drie dicht bij elkaar, om maximale ondersteuning te bieden.²⁵ Alhoewel het gebied zwaar te lijden heeft gehad van het bombardement in mei 1940 en er na de oorlog uitgebreid is gesloopt en opgebouwd, is het denkbaar dat delen van de houten en stenen funderingen van De Witte Leeuw in de toekomstige bouwput van het Forum aangetroffen zullen worden. Van de vermoedelijk ondiep gefundeerde overige gebouwen die bij de molen hoorden is het, gezien de moderne overbouwingen, minder waarschijnlijk dat er nog resten in de bodem aanwezig kunnen zijn.

²⁵ Informatie van de Stichting Molen Documentatie (SMD) te Amsterdam.

Molen Het Fortuin

Ten oosten van het Molenpad

Ten oosten van het Molenpad dat oorspronkelijk over het grondbezit van de familie Pesser gelopen heeft, op de hoek van de Binnenweg en de Coolsingel, geven de vroegste zeventiende-eeuwse kaarten een grotendeels leeg terrein aan, dat slechts met een paar boompjes is gestoffeerd. Het hoorde een groot deel van de tijd bij de enorme tuin rondom het terrein van molen De Witte Leeuw. Dit stuk grond werd, zoals gezegd, in het oosten begrensd door een sloot.

Tussen de bewuste sloot en de singel lag een groot aantal boomgaarden, tuinen, lusthoven en blekerijen. De familie Pesser was in de zeventiende eeuw ook hier vertegenwoordigd. Het terrein achter de huizen aan de Binnenweg was dan ook volgens het Protocol van Cool in een groot aantal percelen onderverdeeld.

Een siertuin

Ons interesseert in dit verband het perceel dat in het Protocol het nummer 269 b meegekregen heeft. Dat was aan het einde van de zeventiende eeuw de helft van een huis en een tuin van meester Gerrit Visch, oud-schepen van de stad. Deze Visch wordt genoemd als buurman van de grote tuin ten noorden van de molen De Witte Leeuw.²⁶

In de eerste decennia van de achttiende eeuw stond het perceel bekend als een tuin, tuinhuis en erf met bepoting en beplanting.²⁷

Als zodanig werd het stuk grond nog een keer overgedragen, voordat het in 1750 in handen kwam van koopman Gerrit Broekman. Deze verkreeg een tuin, huizing (geen tuinhuis) en erf met bijbehorende bepoting en beplanting, dat zich uitstreckte van de singel in het oosten tot aan de scheidssloot in het westen.

Broekman nu heeft tussen 1750 en 1771 een snuifmolen op zijn perceel laten bouwen, dat voor de rest grotendeels als tuin of buitenverblijf werd gebruikt.

Bouw en exploitatie van de snuifmolen

Een notariële akte uit 1771 vermeldt namelijk dat Gerit Broekman aan Gerhard Wolters voor f 4500,- het huis, molen, tuin, tuinhuis en erf even buiten de Binnenwegpoort overdroeg, samen met de gereedschappen en toebehoren. Beide partijen vormden een associatie tot het voortzetten van de snuifmolen en 'traficq', onder de naam van G. Broekman en Comp.

Broekman zou bij de molen wonen en het tuinhuis particulier gebruiken. Wolters en Broekman zouden op gezamenlijke kosten een koepel of tuinhuis aan de singel laten bouwen, met een keuken daaronder. Ook zou eveneens voor gezamenlijke rekening achter de molen een bergloods voor de goederen van de 'sociëteit' gebouwd worden en een 'eest', waar de snuiftabak werd gedroogd.

Het perceel werd verder nog steeds als tuin gebruikt, zo blijkt uit de volgende bepaling: 'Zullende de thuin, vyvers, fonteijn en toebehoren vandien, mitsgaders de kookkeuken' door

²⁶ Zie GAR, Handschriftenverzameling, 6834, Extract uit de gifteboeken van schepenen van Rotterdam, reg. nr. 4, Oud Protocol nr. 270, Nieuw Protocol nr. 414, 24 april 1690.

²⁷ GAR, Archief van het ambacht en de gemeente Cool, 115 Protocolboek 1725-1810, 'Protocol nr. 2', fol. 356vo, 25 september 1723.

beiden gemeenschappelijk worden gebruikt en de vruchten ieder voor de helft worden genoten. Ook gemeenschappelijk behoorden te zijn het ‘theater werk (= een cirkelvormig onderdeel van de tuinaanleg?) en bloemen’. Verder gaat de akte over zakelijke regelingen onderling.²⁸

In een tweede notarisakte werd de ingebruikname van een blekerij met huis (d.w.z. pakhuys), gelegen naast het erf van de snuifmolen geregeld. Dit moet de blekerij zijn geweest die de familie Pesser er hier op nahield in de zeventiende eeuw. Wolters had deze blekerij (eigenlijk een deel van een vroeger veel grotere blekerij) met pakhuys, zolders etc. in 1772 aangekocht en er een keuken laten bouwen. Dat bleef zijn eigendom, alleen zouden de beide partijen een pakhuys en pakhuyszolder gebruiken voor de associatie. In deze akte wordt de molen voor het eerst bij naam genoemd, namelijk ‘Het Fortuin’.²⁹

De zaken gingen vermoedelijk niet zo goed als gehoopt, want een jaar later alweer werd de associatie ontbonden. De molen ‘en aenhorige gebouwen en erve’, zou met al het gereedschap en alles wat aard- en nagelvast was, naar Wolters gaan. Gerrit Broekman moest per 1 mei 1774 het molenhuis verlaten.³⁰

Gerrit Broekman overleed in maart 1774, nog voordat hij het molenhuis had ontruimd.³¹

Namens zijn erfgenamen droeg Hendrik Broekman in 1775 de helft die Gerrit Broekman in de snuifmolen bezat, samen met de huizen, loodsen, tuin en erf en alle bijbehorende gereedschappen, over aan Gerhard Wolters, koopman. Deze had nog steeds het perceel afkomstig van de blekerij ten noorden van de snuifmolen.

Het perceel van de snuifmolen eindigde in 1775 aan de westzijde altijd nog tegen een sloot aan. Hetzelfde gold voor de westelijke belending van het perceel ten zuiden van dat van de snuifmolen. De situatie kwam grotendeels overeen met het onderstaande detail van de kaart van De Vou uit 1694.³² Het is daarmee niet waarschijnlijk dat het verkeer van en naar de snuifmolen gebruik maakte van het even ten westen van de snuifmolen gelegen Molenpad. Vermoedelijk bereikte men de molen vanaf de Coolsingel.

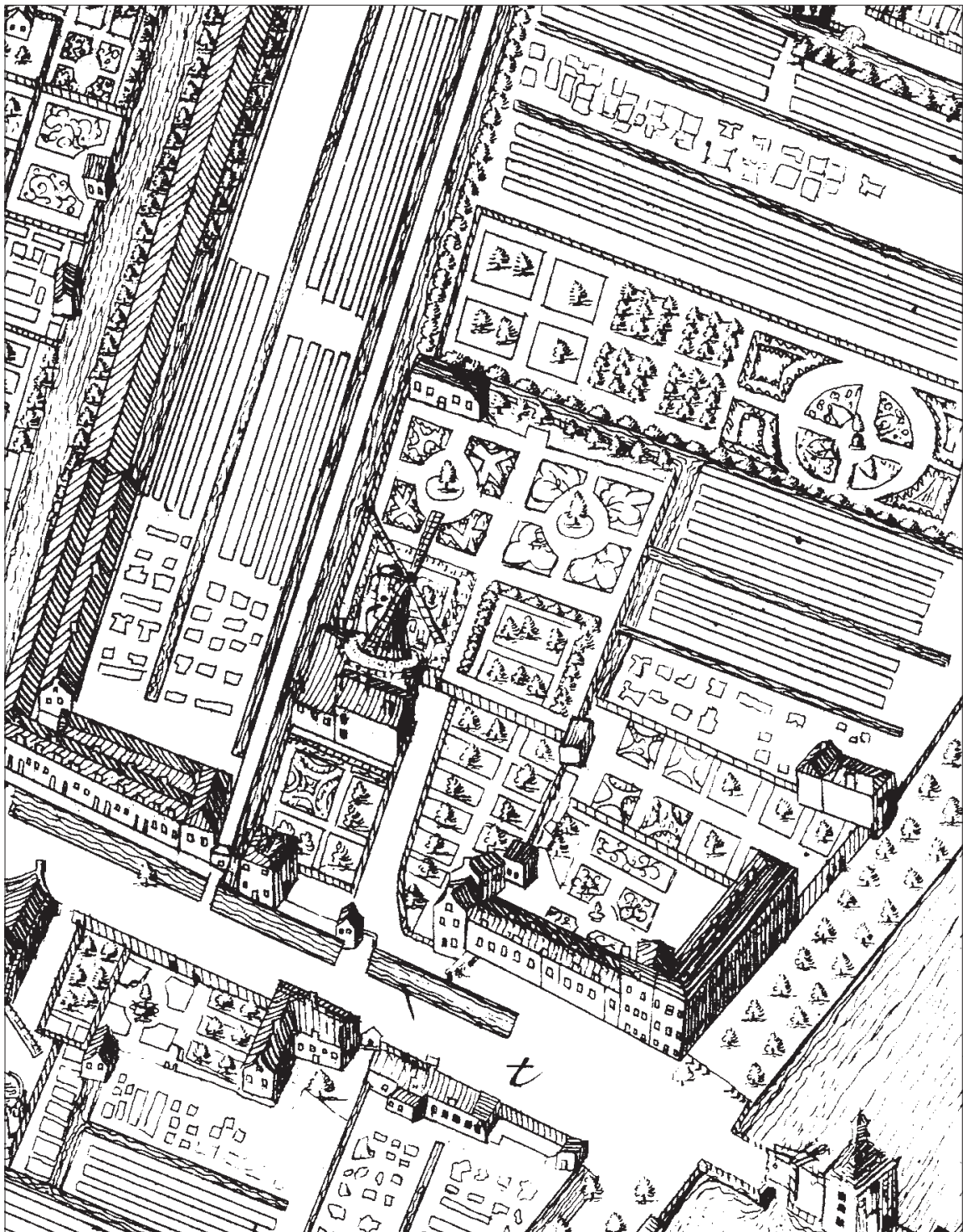
²⁸ GAR, ONA, 3217 nr. 955, 4 december 1771.

²⁹ GAR, ONA, 3218 nr. 674, 3 oktober 1772. en ORA, 127 giftebrieven, fol. 67, 24 mei 1794.

³⁰ GAR, ONA, 3219 nr. 426, 10 september 1773, en 3133 nr. 1143, 29 december 1773.

³¹ GAR, ONA, 3133 nr. 1238, 25 april 1774.

³² GAR ORA, giftebrieven, 125, fol. 253vo, 11 maart 1775 en fol. 327vo, 17 april 1779.

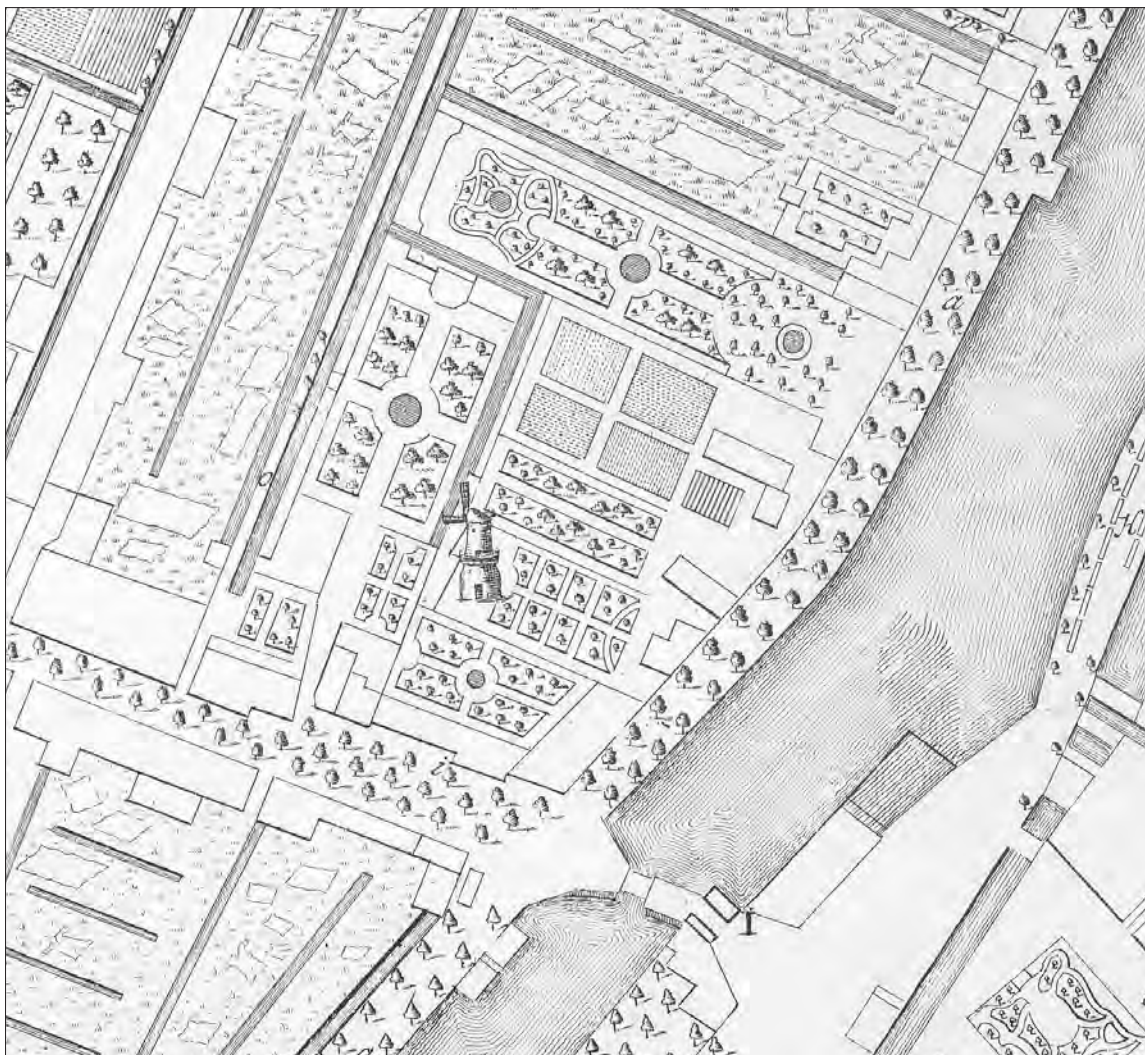
Afb. 12. Uitsnede van de plattegrond van de Vou uit 1694, met het gedeelte op de hoek van de Binnenweg en de Coolsingel.

De snuifmolen met de loodsen, huizingen, tuin en erf en bijbehorende gereedschappen, gelegen aan de Coolsingel, werd in 1794 aan Jacob Wolters, zoon van Gerhard Wolters, overgedragen. Hij verwierf tegelijkertijd het gedeelte van de voormalige blekerij De Witte Leeuw aan de Coolsingel, toen een huis en erf met tuin daarachter.³³ In 1797 werden beide goederen verkocht aan de koopman Isaac van Rijkevorsel. Beide percelen, zowel dat van de snuifmolen als het gedeelte van de voormalige blekerij, grensden in het westen nog steeds aan de scheidssloot. De buurman aan de noordzijde van het gedeelte blekerij was Pieter Lamberts Thomas Ellinckhuijsen, een naam om te onthouden in verband met de meer recente ontwikkelingen op het terrein.³⁴

Van Rijkevorsel en zijn erfgenamen hebben de percelen nog lang in hun bezit gehad. Zij komen uitgebreid voor in de negentiende-eeuwse kadastrale bronnen. In de jaren tussen 1797 en circa 1830 (de datering van de minuutkaart) moet de sloot aan de westzijde van de beide percelen van Van Rijkevorsel zijn gedempt. Hij is nog te zien op de kaart van Munro uit circa 1800, maar staat niet meer op de minuut. Pal naast de gedempte sloot stond volgens de minuut een pakhuis, aangeduid met het nummer B 602. Kijken we naar de enige afbeelding die bekend is van de molen in opstand, de afbeelding op de plattegrond van Munro, dan moet ook de onderbouw van de molen in gebruik zijn geweest als loods of schuur, evenals dat bij de voormalige molen De Witte Leeuw het geval geweest was. De molen is kleiner afgebeeld dan bijv. de tegenover gelegen mout- en korenmolen aan de zuidzijde van de Binnenweg. Dat was in die tijd gebruikelijk wanneer het om snuifmolens ging.

³³ GAR, ORA, giftebrieven, 127, fol. 67, 24 mei 1794.

³⁴ GAR, ORA, giftebrieven, 127 fol. 228vo, 1 maart 1797, het derde jaar van de Bataafse vrijheid.

Afb. 13. Uitsnede van de kaart van Munro, circa 1800.

Hierop komt voor zover bekend de enige afbeelding voor van de snuifmolen in opstand. Het gaat om een stenen baliemolen op een stuk grond dat duidelijk als siertuin in gebruik is. De loodsen en het huis die toen al wel degelijk bij de molen stonden, worden niet weergegeven.

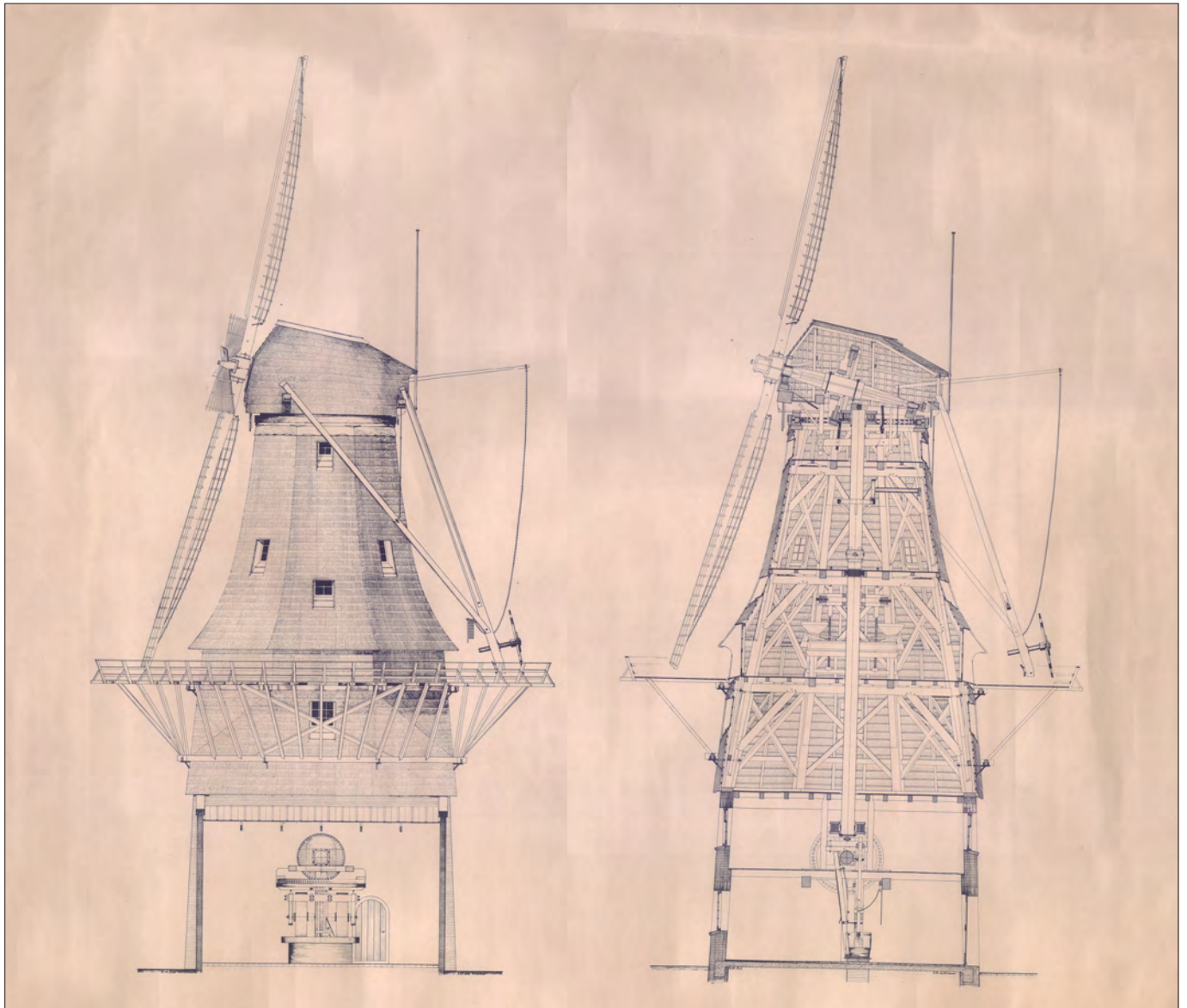
Specerijmolentje

Volgens de Oudste Aanwijzende Tafel uit circa 1840 bezat de weduwe van Isaac van Rijkevorsel de kadastrale nummers B 598 t/m 606 (zie onderstaande uitsnede van de minuut), waarbij B 603 wordt omschreven als *snuifmolen*.

Hazewinkel (1952) meldt dat de molen in de tijd dat Ellinkhuizen zijn villa aan de Coolsingel bewoonde (tot 1839), een *specerijmolen* was. Als zodanig staat deze ook op de kaart van Temminck uit 1839, zie onder. De combinatie van specerijen en snuif was bij dit type molens algemeen. Men was aan het einde van de achttiende eeuw wel gedwongen om op andere producten over te schakelen, omdat de tabaksnijverheid in Nederland in verval raakte door de concurrentie uit het buitenland. Daarbij kwamen ook nog eens de beperkingen waar men tijdens de Franse tijd mee te maken kreeg.³⁵ Het vergde nauwelijks enige aanpassing om van het ene naar het andere product over te schakelen. Ook in de bekende molen De Ster aan de Kralingse Plas worden tegenwoordig nog zowel specerijen als tabaksbladeren vermalen. Ellinkhuizen had volgens Hazewinkel vanuit zijn tuin een mooi landelijk uitzicht op het specerijmolentje van de heer Van Katwyk.³⁶ Het is onduidelijk hoe Hazewinkel aan deze gegevens kwam. Wel blijkt uit de Oudste Aanwijzende Tafel van het kadaster dat dichtbij de molen de ‘molenaarsknecht’ Frans van Katwyk in het huis kadastraal nr. B 619 woonde. Vermoedelijk was hij in dienst van één van de eigenaren afkomstig uit de familie Van Rijkevorsel, een toonaangevend geslacht dat over een groot aantal bezittingen in de stad beschikte.

³⁵ W.G.D. Murray, De Rotterdamsche toeback-coopers, in: *Rotterdams Jaarboekje*, 5e reeks jrg. 1, 1943, 19-83, aldaar, 67.

³⁶ H.C. Hazewinkel, Zo kreeg Rotterdam zijn Coolsingelziekenhuis, artikel uit: *Hier Rotterdam*, februari 1952.

Afb. 14. Het binnenwerk van molen De Ster, getekend in verband met de restauratie in de jaren zestig van de 20^e eeuw. Het gaat hier om een 19^e eeuwse molen, die echter vergelijkbaar is met de voormalige 18^e eeuwse molen Het Fortuin bij de Coolsingel (Collectie Stichting Molen Documentatie Amsterdam).

Afb. 15. Detail van de kadastrale minuut, met onder andere de goederen van Isaac van Rijkevorsel. De nummers B 598 t/m 601 hoorden bij de voormalige blekerij De Witte Leeuw, B 602 t/m 606 bij het naastgelegen perceel van de snuifmolen.

De nummers zijn in de Oudste Aanwijzende Tafel geregistreerd als:

598 bleekweide

599 huis

600 huis en erf

601 tuin

602 pakhuys en erf

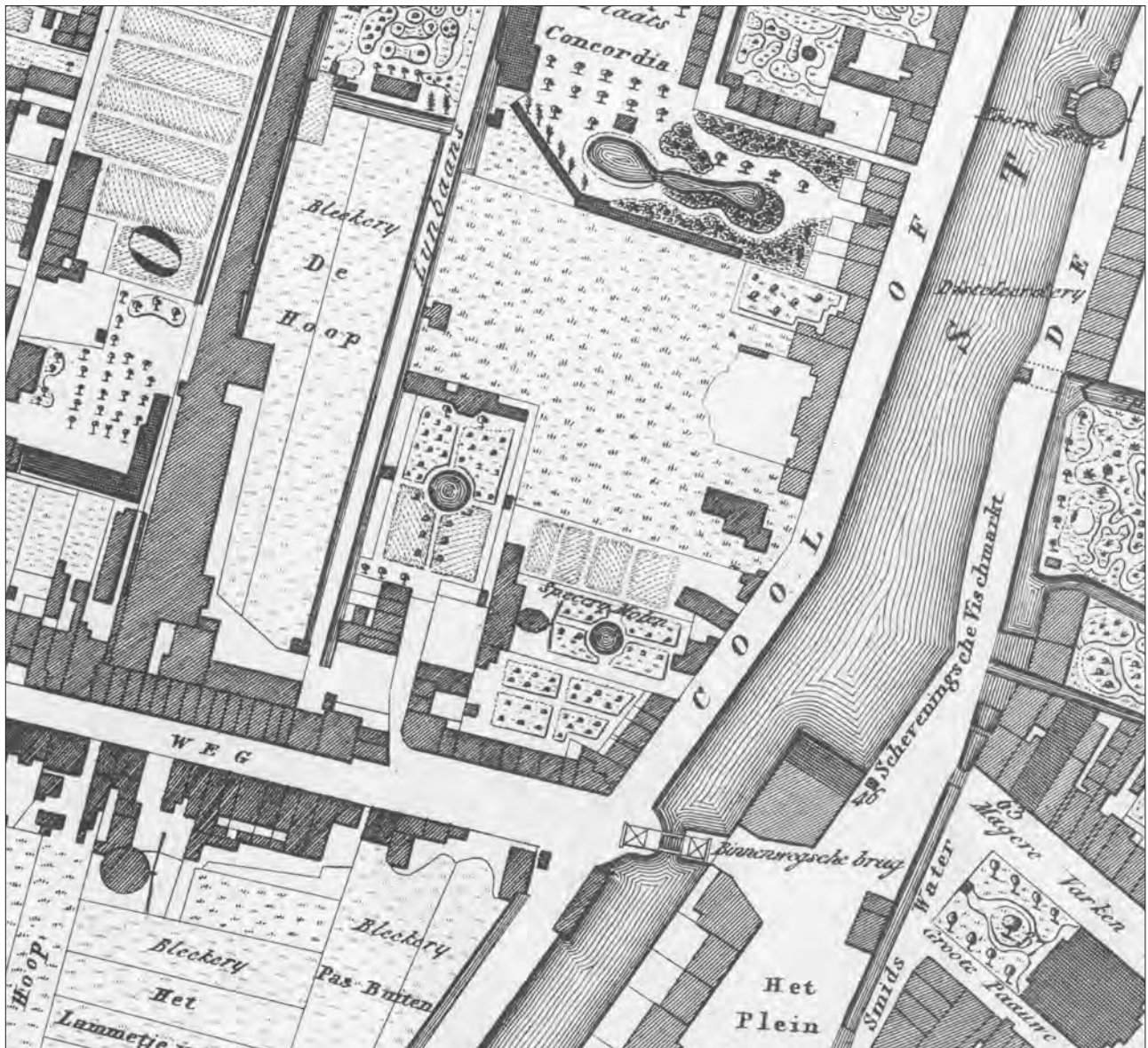
603 snuifmolen

604 vijver en erf

605 boomgaard

606 koepel

(NA, 4.KADOR-R, 1141)

Afb. 16. Onderdeel van de plattegrond van Temminck, 1839.

Op het perceel aan de Coolsingel is tegen het langwerpige pakhuis aan dat op de vorige afbeelding het nummer B 602 heeft, een achthoekige plattegrond te zien. Dat is de omtrek van de molen, die hier als 'Specerij Molen' wordt aangeduid. Ook de vijver (B 604), een prominent onderdeel van de tuinaanleg, is op deze kaart aanwezig.

Het pakhuys dat eens een snuif- of specerijmolen was werd omstreeks 1860 afgebroken, samen met het naastgelegen pakhuys. Het terrein maakte na 1860 deel uit van de tuin van één van de huizen aan de Coolsingel. Het kreeg, om met Van Ravesteyn te spreken, grotendeels een ‘vermaak-functie’. Later werd het perceel gesplitst en ten dele bebouwd, maar steeds hoorde het bij de particuliere huizen aan de Coolsingel. Als zodanig is het goed tot het einde van de negentiende eeuw in de leggers van het kadaster te volgen.³⁷

Mogelijke restanten van Het Fortuin

Snuif- en specerijmolen Het Fortuin moet, als we kunnen afgaan op de kaart van Munro, aan het begin van de negentiende eeuw een hoofdzakelijk stenen molen zijn geweest. Bij de molen hoorden een molenhuis of –huizen en loodsen. Ook zal er een eest of drogerij bij de molen hebben gestaan. De onderbouw van de hoge molen moet als opslagruimte hebben gefungeerd.

Op de minuutkaart kan Het Fortuin exact gelocaliseerd worden. De molen had het kadastrale nummer B 603. Hij stond in een fraai aangelegde tuin, waarvan zelfs op de minuut sporen te zien zijn.

Van de funderingen van de gebouwen en de tuinaanleg uit het begin van de negentiende eeuw is, gezien de moderne overbouwingen, vermoedelijk maar weinig in de bodem terug te vinden. Al in de negentiende eeuw is het pakhuys, waar de molen in veranderd was, gesloopt, zo blijkt uit de kadastrale gegevens. Wel zouden nog funderingsresten en heipalen van het molengebouw zelf aanwezig kunnen zijn, ervan uitgaand dat ook deze molen met lange palen onderheid was, gezien de slappe veenbodem ter plaatse. Omdat de molen kleiner was dan de korenmolen De Witte Leeuw, zal het aantal palen en de ruimte die ze in beslag namen navenant kleiner zijn geweest. Ook hier zou moeten gelden dat de heipalen van de molen, in groepjes van drie dicht bij elkaar gestaan hebben, zoals gebruikelijk was.³⁸

³⁷ NA, Digilegger, RTD 99, sectie B, uitgaande van register 71.

³⁸ Informatie van de Stichting Molen Documentatie (SMD) te Amsterdam.

Het ziekenhuis aan de Coolsingel

Het terrein

Zoals gezegd was de achterbuurman van de snuifmolen P.L.Th Ellinkhuizen, een rijke wijnhandelaar die aan de Coolsingel een grote villa had laten optrekken. Sinds ongeveer 1800 had hij op een gedeelte van de voormalige blekerij De Blauwe Haan een aangenaam buiten ingericht, dat zich uitstreckte van de Coolsingel tot de Lijnbaanslaan. Aan de noordkant van dit buiten was, eveneens op het terrein van een blekerij, de buitensociëteit Concordia aangelegd, met koepels, wandelpaden, bosjes, vijvers, fonteinen en een muziektent, alles ter verpozing van de Rotterdammers, naar het schijnt vooral tijdens de kermismaand.³⁹

Het bezit van Ellinkhuizen zien we op de minuutkaart aangegeven met de nummers B 592 t/m 597. Het bestond uit een huis en erf, een koepel, oranjerie, vijver ‘als bouwland’, en beuken hakhout. Het was in feite een samenvoeging van twee delen van naast elkaar gelegen langgerekte percelen, die in de zeventiende eeuw nog van elkaar gescheiden waren door dezelfde sloot die eens langs de westzijde van het perceel van de snuifmolen liep, zie bijv. de plattegronden van Van Berckenrode en Blaeu.

In de loop van de zeventiende eeuw had deze noord-zuid indeling hier aan de westkant van de Coolsingel door demping van delen van de sloot plaatsgemaakt voor een oost-west percelering, zoals wordt aangegeven op de plattegrond van De Vou. Een en ander hield vermoedelijk verband met de behoefte aan ruimte voor de bleekvelden die hier toen werden geëxploiteerd.

Ten noorden van de afgebroken molen De Witte Leeuw, dus ten zuiden en westen van het terrein van Ellinkhuizen, is eveneens een tuin met toebehoren getekend, die al veel langer als siertuin werd gebruikt. De nummers kad. B 628 t/m 635 bis, bestaande uit een tuin, tuinhuis, twee stenen koepels en erven met de bepoting en beplanting aan de Binnenweg, waren eigendom van Willem van Dam. Zijn zoon, de makelaar Frederik van Dam verkocht dit alles in 1835 aan Jan Hartog, meester spekslager in de Westewagenstraat. Diens weduwe verkocht het stuk grond aan Hendrik Halberstadt, commissionair, die het op zijn beurt in 1856 met een forse winst verkocht aan de burgemeester van Rotterdam, handelend namens de gemeente.⁴⁰

³⁹ Hazewinkel, *Zo kreeg Rotterdam zijn Coolsingelziekenhuis*.

⁴⁰ GAR, Handschriftenverzameling, 6834, notarisakten van 26 augustus 1835, 11 juli 1838 en 2 september 1856 (in afschrift).

Afb. 17. Detail van de kadastrale minuut, met het enorme perceel van Ellinkhuizen (B 592 t/m 597), de achtergelegen tuin van Van Dam (B 628 t/m 635 bis, waarbij B 635 bis de Molenwerf of Molen-slop was) en het terrein van de buitensociëteit Concordia (B 575 t/m 579). (NA, 4.KADOR-R, 1141).

Slappe ondergrond

Rond 1839 kocht de gemeente Rotterdam het uitgestrekt terrein van P.L.Th Ellinkhuizen aan. Na de afbraak van de bestaande bebouwing en het verwijderen van de begroeiing, werd hier van 1840 tot 1851 gebouwd aan het ziekenhuis aan de Coolsingel, een ontwerp van de stadsarchitect Rose. De bouw van het ziekenhuis moest een einde maken aan de primitieve toestanden in de bestaande vormen van ziekenverpleging in de stad. De patiënten zouden meer ruimte, lucht en licht krijgen aan de Coolsingel.

Rose was voortvarend van start gegaan en verwachtte bij aanvang van de werkzaamheden in 1840 dat het ziekenhuis in 1842 gereed zou zijn. Dat was rijkelijk optimistisch: het zou 1851 worden. De bouw was een lijdensweg, vooral als gevolg van het feit dat het ziekenhuis aan alle kanten verzakte in de slappe ondergrond. Allerlei lapmiddelen werden uitgeprobeerd, tal van deskundigen lieten hun licht schijnen, maar een afdoende oplossing was er niet. Dit tot groot verdriet van Rose, die zich aangetast zag in zijn reputatie als architect. Toch had Rose zich terdege voorbereid op de bodemgesteldheid. Tot op grote diepte was de structuur van de bodem in kaart gebracht, zoals blijkt uit een bewaard gebleven boorstaat.

Rose had ook, zoals gebruikelijk bij grotere bouwprojecten, enkele heipalen op proef laten inslaan tot op de harde zandlaag in de ondergrond tot het punt waarop ze niet verder doordrongen (op stuit geslagen). Op grond daarvan had hij de lengte van de 1065 heipalen die voor het ziekenhuis nodig waren vastgesteld op tenminste 16 m. Er wordt zelfs gemeld dat de palen uiteindelijk 16.50 m lang waren. Rose moest echter een veel minder zware fundering toepassen dan waar hij van uitgegaan was, wegens de bezuinigingen die de gemeente hem oplegde. Nadat de heiwerken, die duurden van het najaar 1840 tot het voorjaar van 1841, waren afgerond, werd met het metselen van de funderingen begonnen.

In de zomer van 1841 al kwamen verzakkingen aan het licht, die in 1842 ernstige vormen aannamen. Het scheen dat alle palen waren weggezakt. Rose gaf de schuld aan inklinking van de grond, die van boven was belast met het bouwwerk en opgebracht zand. Hij liet een beproefd middel toepassen: het slaan van slieten in (dat wil zeggen: door) teertonnen bij de verzakte palen, ter ontlasting van de muren. Ook liet hij steunberen metselen om de belasting beter te verdelen.

Men bleef echter kampen met ‘zettingen’, en wel dermate ernstig, dat binnenmuren en delen van de gevels gesloopt moesten worden. De kosten stegen geweldig en Rose kwam onder vuur te liggen. In een rapport dat de bekende ingenieurs Conrad en Van der Kun in 1846 hadden opgesteld naar aanleiding van de verzakkingen, werd een algehele vernieuwing aanbevolen van de fundering onder het inmiddels al tot op grote hoogte opgetrokken gebouw. Uit veiligheids- en kostenoverwegingen heeft men hiervan afgezien. Het ziekenhuis werd in 1851 voltooid en had toen f 580.000,- gekost, een enorm bedrag voor die tijd. Aan de Coolsingel stond een instabiel gebouw dat nooit helemaal is uitgewerkt. Regelmatig moesten er dan ook herstelwerkzaamheden plaatsvinden.⁴¹

Uit de stukken die wat betreft de periode tussen 1840 en 1844 bewaard zijn gebleven over de bouw van het ziekenhuis aan de Coolsingel, blijkt dat voor de diepte van de regenbakken en de op te metselen muren werd uitgegaan van 1.70 m beneden Rotte Peil. Er is sprake van 780 heipalen van het gebouw ter lengte van 16 m, géén 16.50 m. dus. Dat moet maar een deel van de heipalen geweest zijn. Het terrein werd met zand opgehoogd, maar nergens wordt vermeld met hoeveel meter. Plattegronden van het terrein met het plan van de heipalen die onder de gebouwen moesten komen, ontbreken.⁴²

Uitbreiding van het ziekenhuisterrein

Op het terrein van Halberstadt dat de gemeente Rotterdam in 1856 had aangekocht (op de minuut aangeduid met kad. B 628 t/m 635 bis) werd met enige vertraging nieuwbouw ten behoeve van het ziekenhuis gerealiseerd.

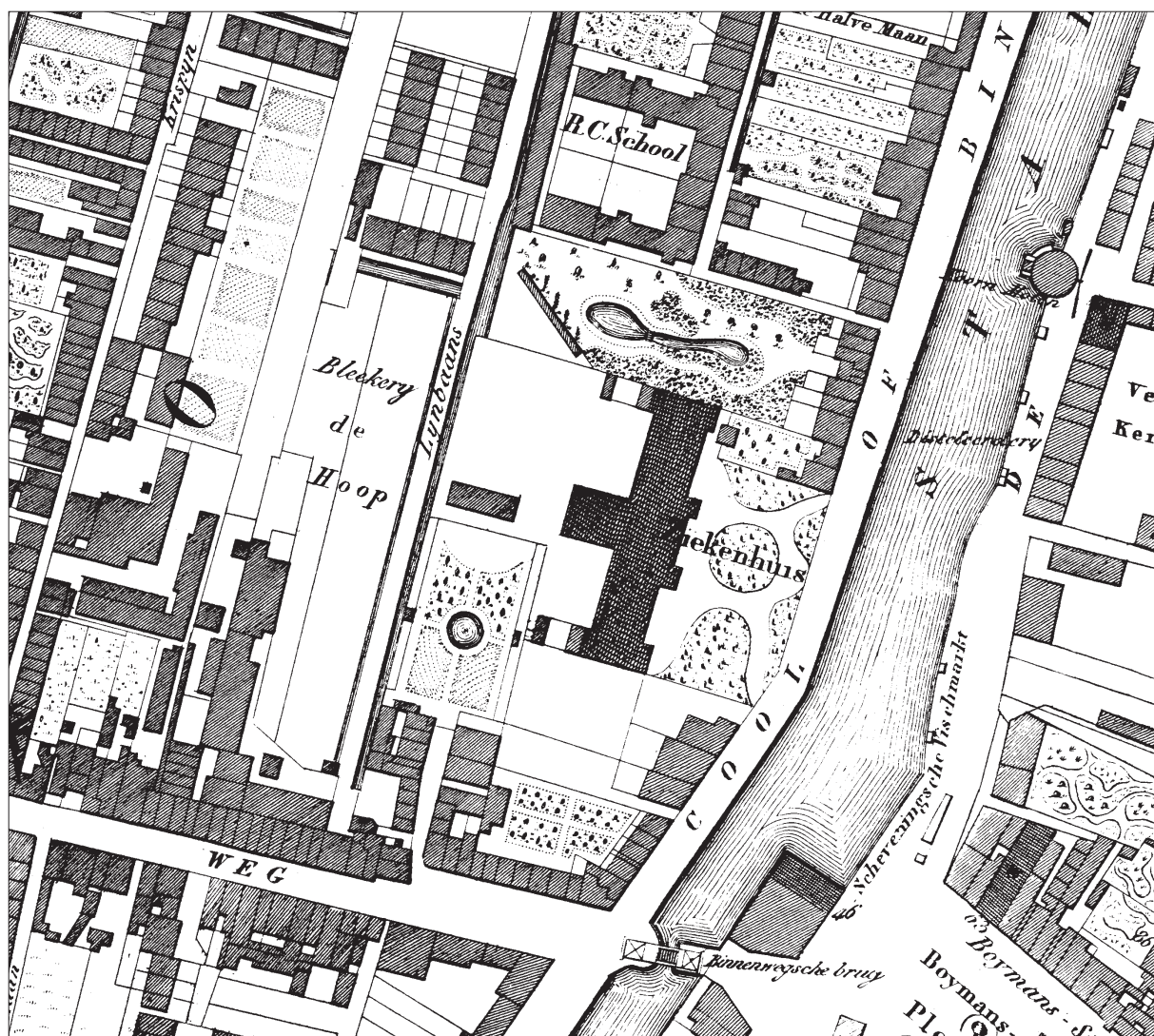
In de jaren tachtig van de negentiende eeuw volgde een omvangrijke uitbreiding van de gebouwen aan de kant van de nieuw aangelegde Van Oldenbarneveltstraat en aan de westzijde van de Lijnbaanslaan. Het voert te ver om daar op deze plaats op in te gaan. De plattegronden (zie onder) spreken voor zich.

Aangenomen mag worden dat de nieuw gebouwde onderdelen op dezelfde diepte zullen zijn gefundeerd als de oudste vleugel. Dit betekent dat ze op palen van zo’n 16 meter stonden. Waar de funderingspalen zich precies hebben bevonden, is niet duidelijk. Er zijn geen palenplannen van bekend.

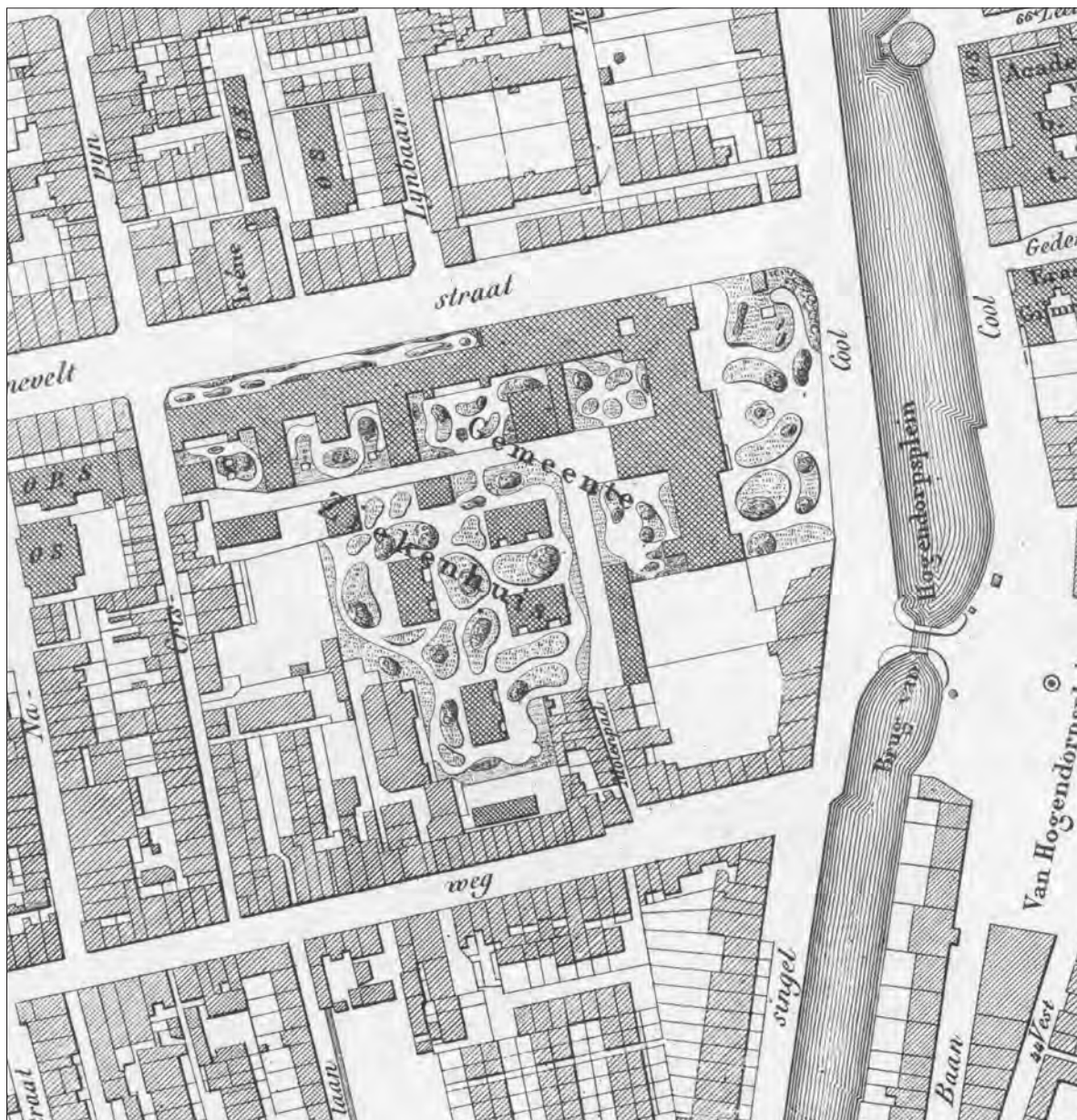
⁴¹ C.A.A. de Graaf, *De bouw van het ziekenhuis aan de Coolsingel*, Rotterdam 1950, 1-9.

GAR, Oud Archief Stad Rotterdam (OSA), Stukken inzake de bouw van het ziekenhuis aan de Coolsingel, 4952, Begrotingen van de bouwkosten, 4953, Dagrappporten, 4954, Overige stukken.

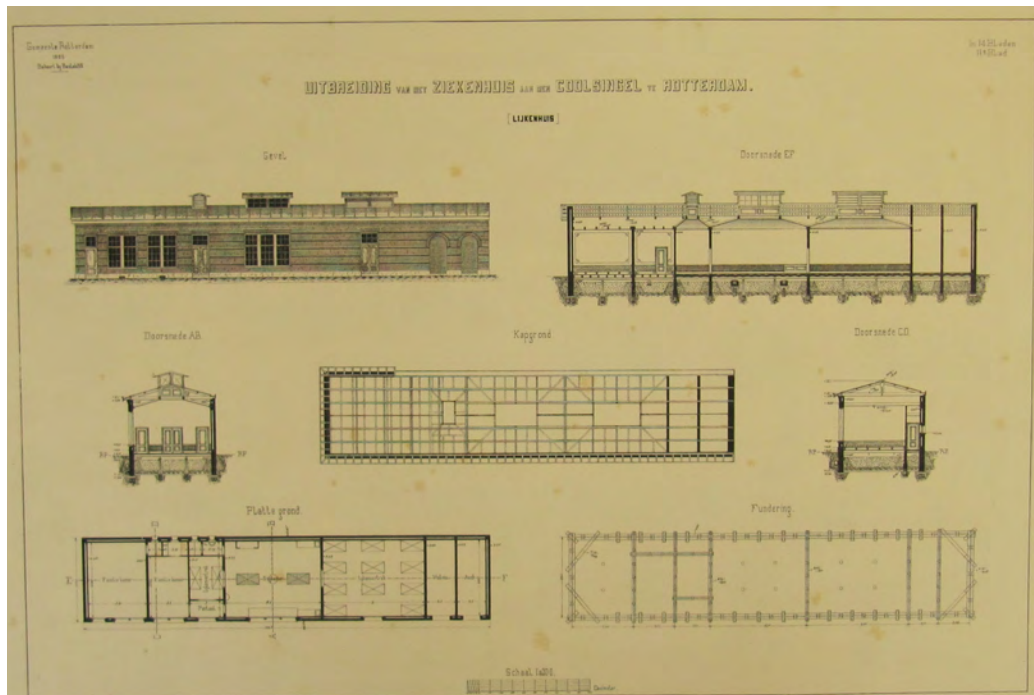
⁴² GAR, OSA, 4952 Begrotingen van de bouwkosten, 124, 144.

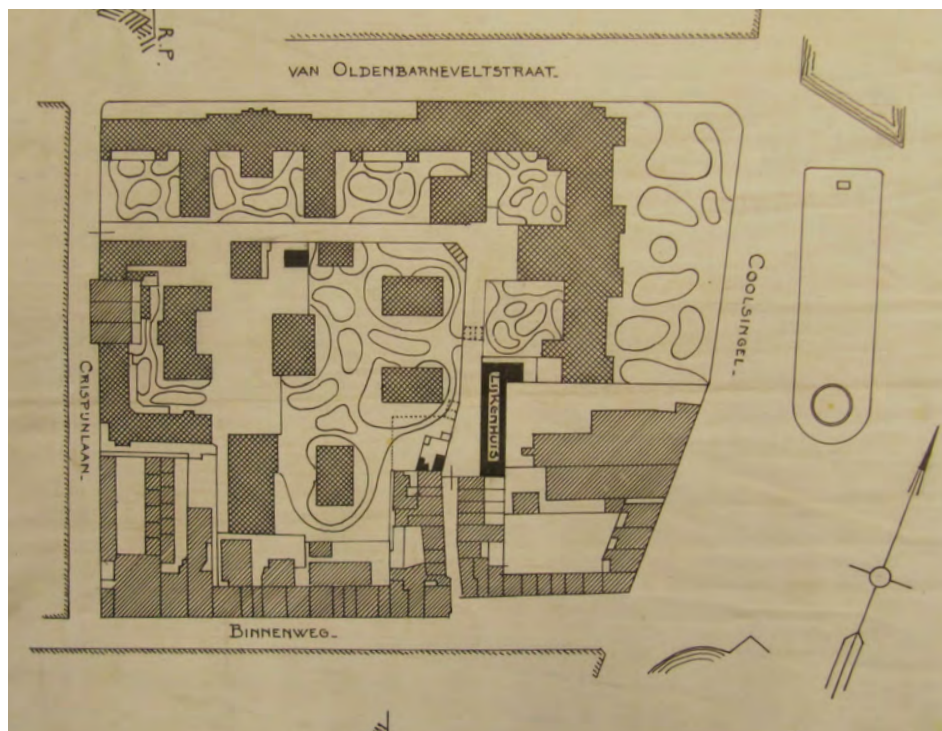
Afb. 19. Gedeelte van de plattegrond van 1865 (door D. Veelwaard; uitg. Verbruggen & Van Duym). Met de eerste fase van het ziekenhuis dat ruim in het groen ligt, in de voormalige tuin van Ellinkhuizen. Ten noorden van het ziekenhuis bevindt zich nog steeds de buitensociëteit Concordia. De in 1856 door de gemeente aangekochte tuin van Halberstadt aan de zuidwestzijde van het ziekenhuis is nog intact.

Afb. 21. Het gedeelte tussen de Binnenweg de in de eerste helft van de jaren tachtig uit de 19^e eeuw aangelegde Van Oldenbarneveltstraat op de plattegrond van Gemeentewerken uit 1886. Het Coolsingelziekenhuis bevindt zich allang niet meer alleen aan de Coolsingel. Bij het ziekenhuisterrein is het voormalige terrein van de lijnbaan met belendende blekerij getrokken. De Lijnbaanslaan met de naastgelegen sloot zijn volledig opgegaan in het complex en niet meer te herkennen. Hetzelfde geldt voor de tuin die Halberstadt in 1856 had verkocht aan de gemeente. De percelen waar zich in de 17^e en 18^e eeuw korenmolens De Witte Leeuw en snuifmolen Het Fortuin hebben bevonden, horen niet bij het ziekenhuisterrein.

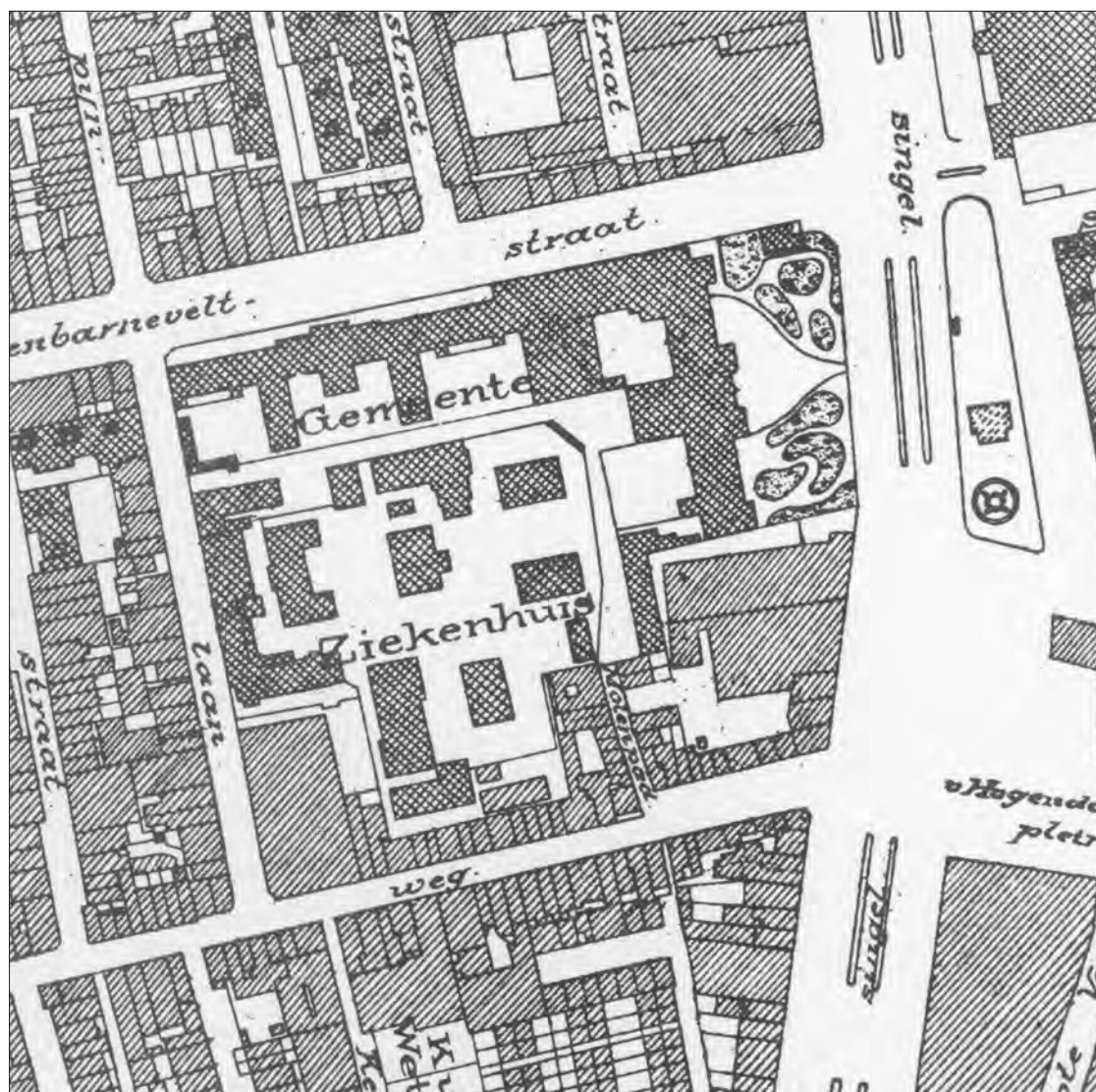
Afb. 22a. Ten noorden van de vroegere locatie van de snuifmolen stond het lijkenhuis van het ziekenhuis aan de Coolsingel.
Plattegrond en opstand van het lijkenhuis uit 1885, met daarbij de funderingsplattegrond.
(GAR, Technische Tekeningen, 1987-3066, Coolsingel Ziekenhuis, foto auteur)

Afb. 22b. Plattegrond in verband met de uitbreiding van het lijkenhuis uit 1908.
(GAR, Archief Gemeentewerken, 6094, foto auteur)

Afb. 23. De situatie Binnenweg- Van Oldenbarneveltstraat-Crispijnlaan anno 1905.
(GAR, Archief Gemeentewerken, 5932 kl3XII, foto auteur)

Afb. 24. De situatie Binnenweg- Van Oldenbarneveltstraat-Crispijnlaan in 1939, dus vóór de verwoestingen die het bombardement van 1940 zou aanrichten, op een plattegrond van Gemeentewerken.

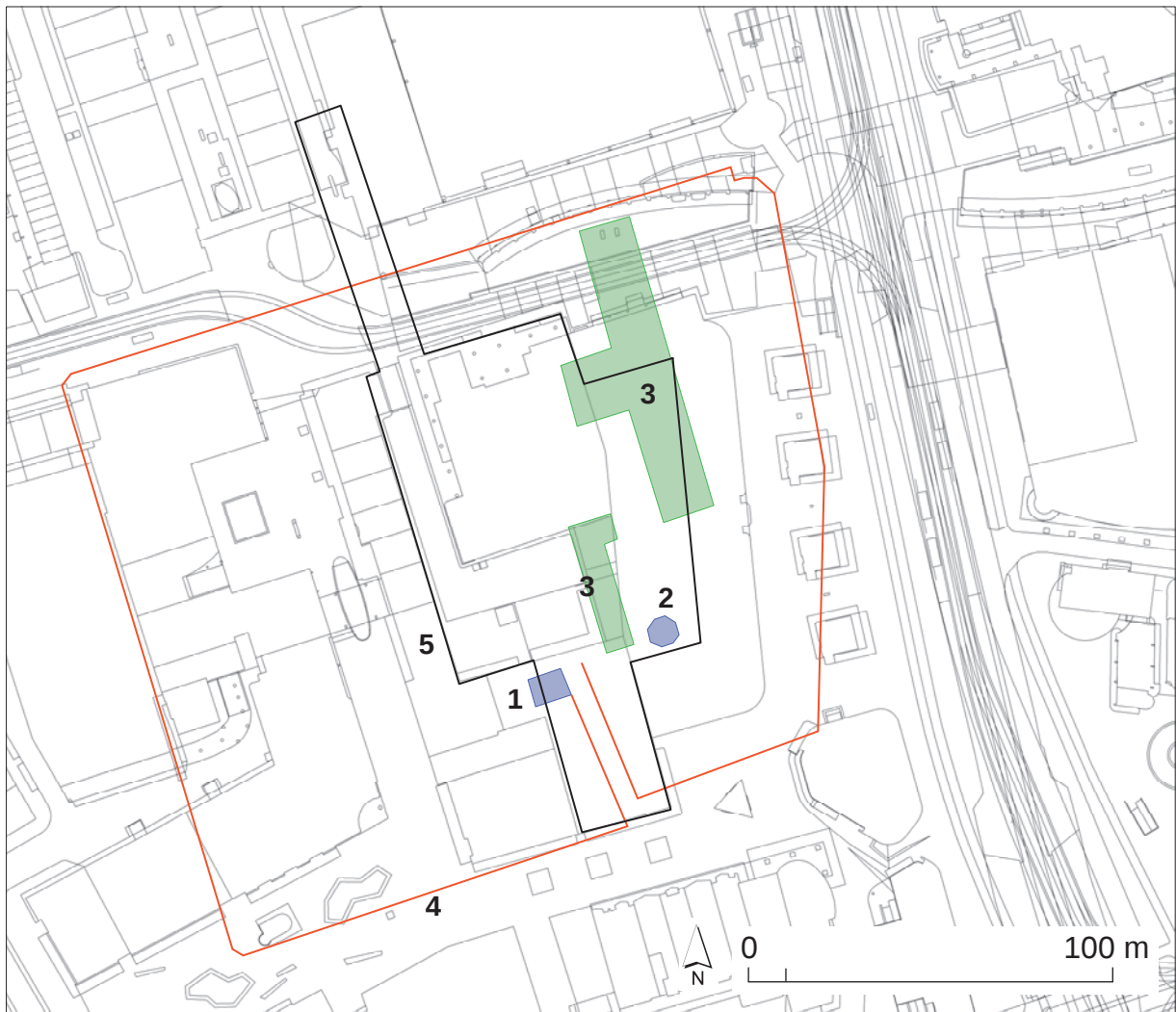
Mogelijke restanten van het Coolsingelziekenhuis

Afgezien van de voormalige stenen toegangspoort aan de Crispijnlaan is van het Coolsingelziekenhuis bovengronds niets bewaard gebleven. Het bombardement van 1940 en de sloop en de nieuwbouw ter plaatse hebben de aanblik van dit deel van de stad ingrijpend veranderd.

Onder het maaiveld kunnen nog wel restanten van het ziekenhuis aanwezig zijn in de toekomstige bouwput van het Forum. Daarbij gaat het met name om de talrijke heipalen. Alleen bij de oudste vleugel al stonden 1065 palen, die gedurende de bouwcampagne nog zijn aangevuld. Ook de jongere uitbreidingen zijn op palen gefundeerd. Aangezien palenplannen ontbreken is niet exact vast te stellen waar de palen in de ondergrond zitten. Ze zijn bovendien verzakt en misschien wel gebroken in de slappe ondergrond.

Een plattegrond waarop de in aanmerking komende muurdelen van het ziekenhuis op de huidige kadasterkaart worden ingetekend, kan echter al heel verhelderend werken.

Tussen de ziekenhuisgebouwen bevinden zich als het goed is géén restanten van de voormalige molens aan de Binnenweg-Coolsingel. Afgaande op de kadastrale bronnen stonden deze buiten de begrenzing van het ziekenhuiscomplex op particulier terrein.

Afb. 25. De huidige topografie (1:2000) met daarop de mogelijke locaties van funderingsresten van:

1. molen De Witte Leeuw
2. molen Het Fortuin
3. de onderdelen van het Coolsingelziekenhuis, voor zover deze zich bevinden in de toekomstige bouwput van het Forum
4. omtrek van de vooroorlogse bebouwing
5. Forum

Conclusie

Dat een deel van Rotterdam zo'n fraai groen gebied geweest is, vol tuinen en priëlen en doorsneden door talrijke sloten, zal in de bouwput van het Forum nauwelijks naar voren komen. Evenmin zullen hier nog restanten van blekerijen en lijnbanen worden aangetroffen. Wat wel zou kunnen worden verwacht zijn funderingsresten van drie gebouwen die tot de beeldbepalende elementen van Rotterdam behoord hebben, gebouwen die indertijd in dit deel van de stad terecht zijn gekomen omdat hier nog zoveel ruimte was. Dat zou tastbare herinneringen kunnen opleveren aan de molens De Witte Leeuw en Het Fortuin en aan het Ziekenhuis aan de Coolsingel.